

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
СЛУЖБИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (11)

Чернігів 2020

УДК 34(051)(477)

Н34

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 15 від 01 грудня 2020 р.).

Н34 **Науковий** вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2020. № 3 (11). 114 с.

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені загальним проблемам теорії та історії держави і права, філософії права; питанням конституційного та міжнародного права; проблемам цивільного, господарського, соціального та трудового права; актуальним питанням адміністративного, фінансового та інформаційного права; кримінального права, криминології, кримінально-виконавчого права; теорії і практиці кримінально-процесуальної діяльності та криміналістики, оперативно-розшукової діяльності. Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О.М., д-р пед. наук, проф., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Ніщимна С.О.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: *Пузирьов М.С.*, д-р юрид. наук; *Олійник О.І.*, канд. юрид. наук, доцент.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Андріяшко М.В., канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін та державного управління, Барановичський державний університет (м. Барановичи, Республіка Білорусь);

Карелін В.В., д-р юрид. наук;

Коломісць Н.В., д-р юрид. наук, доцент,

Коропатник І.М., д-р юрид. наук;

Олефір Л.І., канд. юрид. наук;

Партенадзе О.А., д-р права, проф., керівник департаменту права та публічного управління, факультет юридичних та соціальних наук, Батумський державний університет імені Шота Руставелі (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А.Б., д-р юрид. наук, проф., професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Євразійський національний університет імені Л.М. Гумільова (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Солнцева Х.В., канд. юрид. наук, доцент;

Тагієв С.Р., д-р юрид. наук, заслужений юрист України;

Чумак В.В., д-р юрид. наук, доцент;

Шевчук О.М., канд. юрид. наук;

Шумна Л.П., д-р юрид. наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Сикал М.М.*, канд. юрид. наук.

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY
SERVICE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 3 (11)

Chernihiv 2020

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 15 on December 01, 2020).

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law: Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2020. № 3 (11). 114 p.

In this issue of the journal "Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law" the articles, dedicated to general problems of State and Law Theory and History, Philosophy of Law; issues of Constitutional and International Law; the problems of Civil, Business, Social and Industrial Law; current issues of Administrative, Financial and Informational Law; Criminal Law, Criminology, Criminal and Executive Law; theory and practice of Criminalistics and activities of criminal procedure, law enforcement intelligence-gathering activities. The issue will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 34(051)(477)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Tohochynskiy O.M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Rector of the Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: Nishchymna S.O., Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: Puzyrov M.S., Doctor of Sciences (Law);

Olinyk O.L., Ph.D. in Law, Associate Professor.

EDITORIAL BOARD:

Andriiashko M.V., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines and Public Administration, Baranovichi State University (Baranovichi, Republic of Belarus)

Karelin V.V., Doctor of Sciences (Law);

Kolomiets N.V., Doctor of Sciences (Law); Associate Professor;

Koropatnyk I.M., Doctor of Sciences (Law);

Olefir L. I., Ph.D. in Law;

Partenadze O.A., Doctor of Sciences (Law), Professor, Head of the Department of Law and Public Administration, Faculty of Law and Social Sciences, Batumi Shota Rustaveli State University (Batumi, Republic of Georgia);

Skakov A.B., Doctor of Sciences (Law), Professor, Professor of the Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian national university (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan)

Soltseva Kh.V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Tagiev S.R., Doctor of Sciences (Law), Honored Lawyer of Ukraine;

Chumak V.V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Shevchuk O.M., Ph.D. in Law;

Shumna L.P., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: Sykal M.M., Ph.D. in Law.

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Маслова Л. А., Ребало М. М., Захарченко К. О. Актуальні проблеми забезпечення міжнародних гарантій релігійної свободи та конституційного права на свободу віросповідання в Україні 7

Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. Правореалізація та правовідносини: лінії взаємозв'язку 21

**ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО,
СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

Сташків Б. І., Денисенко К. В., Зінчук Ю. О. Правовий статус дитини з інвалідністю як категорія права соціального забезпечення (частина I) 31

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО,
ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА**

Ніщимна С. О., Крупко Я. М. Бюджетне право як провідна підгалузь фінансового права 51

Шамрук Н. Б., Макієнко А. А. Елементи адміністративно-правового статусу Державної виконавчої служби України 60

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Боднар І. В., Красковський Є. М., Кисельова М. С. Характеристика насильницьких злочинів, які вчиняються в установах виконання покарань 69

Єрмак О. В., Супрун Г. Г. Порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх в Україні та деяких зарубіжних країнах 79

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Гарига М. М., Вергун Л. О., Кузнєцов О. О. Деякі аспекти криміналістичної характеристики кіберзлочинів 89

Хань О. О. Ситуаційна зумовленість побудови та реалізації програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій 100

Вітання

CONTENT

GENERAL PROBLEMS OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Maslova L., Rebkalo M., Zakharchenko K. Actual problems of ensuring international guarantees of religious freedom and the constitutional right to freedom of religion in Ukraine 7

Samofalov L., Samofalov O. Law implementation and legal relations: links of interrelations 21

PROBLEMS OF CIVIL, ECONOMIC, SOCIAL AND LABOUR LAW

Stashkiv B., Denysenko K., Zinchuk Yu. Legal status of child with disabilities as legal category of social security (part I) 31

TOPICAL ISSUES OF ADMINISTRATIVE, FINANCIAL AND INFORMATION LAW

Nishchymna S., Krupko Ya. Budget law as the main sub-branch of financial law 51

Shamruk N., Makiienko A. Elements of administrative and legal status of the State executive service of Ukraine 60

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Bodnar I., Kraskovskiy E., Kyseliova M. Characteristics of violent crimes committed in penitentiary institutions 69

Yermak O., Suprun H. Comparative and legal analysis of applying compulsory measures of educational nature to minors in Ukraine and some foreign countries 79

THEORY AND PRACTICE OF CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY AND CRIMINALISTS. LAW ENFORCEMENT INTELLIGENCE-GATHERING ACTIVITIES

Haryha M., Verhun L., Kuznetsov O. Some aspects of criminal characteristics of cyber crimes 89

Khan O. Situational conditionality of construction and programs implementation of individual investigative (search) actions 100

Congratulations

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.731

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.007

Маслова Л. А.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9854-4561;

Ребкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7814-9476;

Захарченко К. О.,

слухач, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5429-7941

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ГАРАНТІЙ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено базові міжнародні гарантії релігійної свободи, що задекларовані в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Здійнено аналіз відповідності норм Конституції України та профільного національного законодавства універсальним міжнародним актам стосовно забезпечення прав вірян і релігійних громад. Проаналізовано актуальні проблеми в релігійній сфері сучасного українського суспільства, що характеризуються деструктивними процесами навколо об'єднаного процесу українського православ'я.

Ключові слова: права людини, міжнародні гуманітарні стандарти, свобода світогляду та віросповідання, релігійні конфлікти.

Постановка проблеми. Право на свободу світогляду та віросповідання належить до основних фундаментальних прав та свобод людини, що разом з іншими природними правами мають бути загальними та рівними для всіх, а їх утвердження і забезпечення є показником щодо визнання держави правовою та демократичною.

В умовах політично стабільного демократичного суспільства гарантовано дотримання свободи слова, віросповідання, забезпечення широкої участі у вирішенні стратегічних питань неурядових та релігійних громадських організацій, висока культура міжконфесійного діалогу тощо.

Взявши на себе міжнародні зобов'язання, в тому числі із забезпечення релігійної свободи, в Конституції України закладені базові принципи міжнародних договорів, що регламентують дотримання стандартів релігійної свободи. Відповідні ратифіковані договори є частиною національного законодавства та обов'язковими для виконання і мають вищу юридичну силу щодо законів України.

Нині в Україні духовна сфера суспільного життя характеризується деструктивними процесами в релігійній сфері, які пов'язані з ескалацією релігійних конфліктів, конфесійною заангажованістю, силовими методами захоплення культових будівель та майна, наданням переваг за релігійними ознаками з боку органів влади (дискримінаційний підхід з надання пільг на оренду землі, сплати комунальних послуг тощо). У зв'язку з цим постає необхідність у забезпеченні міжнародних гарантій релігійної свободи, захисті фундаментальних національних цінностей, задекларованих Конституцією України та визначених міжнародними стандартами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна дійти висновку, що вивчення питань місця та ролі прав людини й релігійної свободи в системі міжнародних гуманітарних стандартів, а також особливостей національного законодавства на свободу світогляду та віросповідання стали об'єктом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців та експертів. При цьому доводиться констатувати відсутність у вітчизняній

науці розгорнутого наукового обґрунтування та комплексного дослідження забезпечення міжнародних гарантій релігійної свободи та актуальних проблем, пов'язаних з практичною реалізацією конституційного права на свободу віросповідання в Україні в умовах сьогодення.

Метою статті є визначення актуальних проблем стосовно забезпечення міжнародних гарантій релігійної свободи та захисту конституційного права на свободу світогляду й віросповідання в Україні та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового й організаційного механізмів формування та реалізації державної політики у сфері релігії.

Виклад основного матеріалу. Питання забезпечення права на свободу світогляду та віросповідання в Україні на сучасному етапі особливо актуалізується через низку обставин, що пов'язані з ускладненням змісту та характером загроз, необхідністю забезпечення в державі всіх прав і свобод людини, розбудови демократії, повного оформлення в Україні громадянського суспільства тощо. Особлива роль у забезпеченні духовного розвитку суспільства належить релігії, оскільки остання, як соціальний інститут, поряд з такими інститутами, як мораль, право, освіта, виховання, сім'я на основі певної нормативно-ціннісної системи, забезпечують його стабільне функціонування.

Сьогодення демонструє, що в релігійній сфері українського суспільства відбувається загострення конфесійної напруги та міжцерковних конфліктів, які в свою чергу спричинені чинниками політичного характеру навколо об'єднавчого процесу українського православ'я.

Ухвалення українськими парламентарями низки законодавчих ініціатив, пов'язаних із втручанням у функціонування релігійних організацій Української православної церкви, яка є найчисельнішою серед православних релігійних деномінацій (кількість її релігійних організацій за даними Міністерства культури України станом на початок 2019 року становила 12 774 структури, що становить 35 % мережі релігійних організацій держави або 65 % православних організацій України [1]), запровадило низку обмежувальних норм щодо діяльності таких організацій та вийшло за межі норм Конституції і міжнародних

правових актів у частині вільного права віросповідання, рівності всіх релігійних конфесій та європейського принципу автономії релігійних організацій.

Нині в Конституційному Суді України триває розгляд справи щодо конституційності змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», внесених Законом України від 20.12.2018 № 2662-VIII [2]. Суб'єкти права конституційного подання стверджують, що відповідні зміни до законодавства нівелюють релігійну свободу та конфесійний мир в Україні, порушують конституційні права та свободи громадян, право на свободу світогляду і віросповідання, зокрема, право безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, а також свідчать про пряме втручання держави у церковні справи, що суперечить положенням статей 35–37 Конституції України [3].

Разом з цим, на думку правових експертів, відповідні зміни на законодавчому рівні порушують права вірян на канонічну ідентичність, тобто право самостійно визначати назву своїх громад, що склалися відповідно до історичних, культурних та релігійних традицій [4].

У зв'язку із змінами правового поля, що порушує не лише конституційні права, а й базові європейські принципи автономії релігійних організацій, фактами масових порушень прав людини в Україні та реальною загрозою ескалації релігійних конфліктів постала необхідність звернення до європейських міжнародних організацій та офіційних осіб ООН, ОБСЄ, ЄС [5].

Передусім це стосується захоплення храмів, переслідування кліриків та вірян, примусового перейменування та перереєстрації назв та статутів релігійних організацій, ухвалення дискримінаційних нормативно-правових актів стосовно перейменування й перереєстрації релігійних організацій та інші проблемні питання, що мають системний характер.

Слід зазначити, що на кінець 2019 року 122 храми Української православної церкви захоплені рейдерським способом; 220 – незаконно перереєстровані органами місцевої, стосовно більшості з них розпочато судове оскарження [6].

Разом з цим, у рамках заходів 45 регулярної сесії Ради з прав людини ООН, у цьогорічній заяві відображені факти зіткнення, мотивовані релігійною нетерпимістю до віруючих УПЦ, що тривають шостий рік поспіль по всій Україні [7].

Крім того, ще однією із гострих проблем у релігійній сфері є пряме порушення свободи віросповідання на окупованих територіях. За повідомленням Інституту релігійної свободи, після анексії Криму та окупації частини Донбасу свобода слова та совісті стала там фактично неможливою, а часто й небезпечною, що безпосередньо стосується і діяльності релігійних організацій, і правозахисники намагаються привернути до цієї ситуації увагу міжнародної спільноти [8].

Відсутність належного міжнародного моніторингу та закритість для правозахисних організацій породжує цілковиту безкарність окупаційної влади, підтримуваної Росією, яка не відповідає ні перед ким за свої численні злочини на ґрунті релігії, продовжуючи своє насилля проти вірян на окупованих територіях України [9].

Отже, загрози, пов'язані з перманентним протистоянням та конфліктністю релігійних організацій, деструктивним злиттям релігійних інститутів з державними органами, порушенням прав на свободу совісті та віросповідання, протиправними виявами стосовно діяльності нетрадиційних релігійних організацій тощо, повинні бути предметом постійної уваги з боку державних органів.

Міжнародні інстанції, зокрема в ООН, зазначають, що напруженість між православними громадами в Україні існувала і до збройного конфлікту на Сході України. Проте процес набуття автокефалії її значно загострив. Відповідне Управління ООН наприкінці 2019 року задокументувало 10 випадків погроз і актів залякування священнослужителів і парафіян, що стосувалися переважно Української православної церкви. Крім того, в ОБСЄ повідомлялось про поширення злочинів проти журналістів, що захищають інтереси УПЦ. У висновках та рекомендаціях ООН відзначається про необхідність докласти зусилля уряду із забезпечення ефективності розслідувань резонансних справ, водночас Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з

прав людини стурбоване зростанням актів насильства, бездіяльністю правоохоронних органів та ухваленням законодавства, яке негативно вплинуло на основоположні свободи [5].

З огляду на те, що в основі державно-церковних відносин в Україні покладено принцип відокремлення церкви від держави, органи державної влади, що формують та здійснюють реалізацію державної політики у сфері релігії, повинні чітко визначати управлінські межі на предмет доступності державному регулюванню.

Так, В. Луценко вдосконалено методологічні засади розуміння меж управлінського впливу держави у сфері релігії на основі: поділу сфери релігії як об'єкта державної політики на структурні складові (релігійна свідомість, релігійна діяльність, релігійні відносини, релігійні організації), виділення в цих складових духовних і практичних аспектів, які проаналізовано на предмет доступності управлінському впливу держави (визначеного нормами чинного законодавства); установа спеціфичності сфери релігії як об'єкта державної політики, в якому для управлінського впливу держави є доступною тільки частина цієї сфери (пов'язана з практичними аспектами релігійної діяльності, релігійних відносин, створення й функціонування релігійних організацій), а інша частина сфери релігії перебуває поза межами такого впливу (релігійна свідомість і духовні аспекти згаданих складових цієї сфери) [10, с. 79].

Слід зазначити, що встановлений розподіл має вагомую практичну цінність, оскільки саме відсутність розуміння таких духовних і практичних аспектів сфери релігії та меж управлінського впливу держави у цій сфері породжує, з одного боку, надмірне і невмотивоване втручання держави у сферу релігії, а з іншої – критичну нерішучість державних органів, зокрема правоохоронних, у тих ситуаціях, де під прикриттям духовних настанов відбувається порушення прав і свобод людини чи законодавства держави.

Сукупність міжнародних актів стосовно свободи совісті дослідники умовно розділяють на чотири категорії. Перша – універсальні міжнародні акти, ухвалені Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН). До другої та третьої категорії належать до-

кументи регіонального характеру: акти, ухвалені європейськими міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи та Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). Четверту групу становлять двосторонні міжнародні договори України, в яких є норми, присвячені свободі совісті [11, с. 52].

Базові міжнародні гарантії релігійної свободи відображені у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська Конвенція з прав людини) [12–14].

Хартія основоположних прав Європейського Союзу констатує, що підвалинами Союзу є принципи демократії і верховенства права. Водночас Союз поважає розмаїття культур і традицій народів Європи, національну ідентичність держав-членів Євросоюзу. Проголошення ЄС від самого початку поваги до національної ідентичності держав-членів виходило з усвідомлення наявності на теренах ЄС суттєвого розмаїття цих ідентичностей. Саме тому національна ідентичність, культура, а в їх контексті й особливості релігійного життя завжди були особливими сферами: Союз ніколи не заявляв намірів щодо уніфікації цих сфер на своїх теренах, приведення їх до єдиного стандарту чи якогось «спільного знаменника», всіляко плекав і продовжує політику підтримки національної, культурної і релігійної унікальності кожної зі своїх країн [15, с. 391].

Системний аналіз відповідності норм Основного Закону України універсальним міжнародним актам щодо забезпечення прав вірян і релігійних громад дає підстави стверджувати про наступне [16].

Положення статті 35 Конституції України кореспондуються з положеннями статті 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, статтею 18 Загальної декларації прав людини, статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до яких кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право містить свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури й обряди, вести релігійну

діяльність. Аналізуючи положення цієї статті Основного Закону, можна дійти висновку, що відносини держави та церкви мають автономний характер. Підтвердженням того є п'ять конституційних принципів відносин церкви та держави в Україні. Це: гарантування свободи віросповідання, також у контексті заборони його неконституційного обмеження; відокремлення державних, комунальних навчальних закладів і релігійних організацій; рівність релігійних організацій перед законом; заборона дискримінації релігійних організацій та принцип відокремлення держави і релігійних організацій.

Стаття 24 Основного Закону визначає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Зазначена норма відповідає статті 14 «Заборона дискримінації» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Разом з цим відповідна стаття Конституції України кореспондує з міжнародними актами ООН, що визначають універсальні принципи правового регулювання свободи совісті: ніхто не повинен зазнавати дискримінації на підставі релігії або переконань [17].

Реалізація права на свободу віросповідання в Україні регулюється Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ, в якому визначається зміст права на свободу совісті та віросповідання та принципи його реалізації, визначаються види та правовий статус релігійних організацій, закріплюються засади їх відносин з державою [18].

Слід зазначити, що профільний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» до моменту внесення змін Законом України від 20.12.2018 № 2662-VIII за своєю сутністю відповідав базовим міжнародним стандартам, а також гарантував рівність усіх релігій в Україні та забороняв будь-яку дискримінацію за релігійною ознакою.

Висновки. Проаналізовані проблеми щодо порушення міжнародних та конституційних прав людини та принципу релігій-

ної свободи в Україні, загрози та виклики в релігійній сфері суспільства дали підстави сформулювати такі висновки.

Право на свободу совісті, релігії і переконань є абсолютним і невід'ємним правом людини, яке держава має визнавати і поважати навіть за надзвичайних обставин. З огляду на поліконфесійність українського суспільства держава повинна забезпечувати інтереси всіх суспільних груп, незважаючи на конфесійну належність. Під час удосконалення правового механізму у сфері релігії важливо розуміти специфіку управлінського впливу держави у відповідній сфері, а також запозичити європейський досвід стосовно принципів рівності, прозорості, діалогу та нейтралітету щодо сфери релігії, закладених у Хартії основоположних прав Європейського Союзу.

Для впорядкування релігійного простору в умовах загострення конфесійних відносин в Україні постає необхідність запровадження в державно-управлінську практику концептуальної моделі державного управління у сфері забезпечення релігійної безпеки. З метою зниження впливу загроз на національні інтереси в релігійній сфері суспільного життя доцільно вдосконалити організаційний механізм державного регулювання та запровадити системний моніторинг загроз шляхом створення на стратегічному, оперативному-стратегічному та оперативному рівнях державного управління інформаційно-аналітичних підрозділів, основними завданнями яких мають стати комплексний моніторинг, аналіз та прогнозування загроз у релігійній сфері. Для реалізації відповідного завдання постає необхідність внесення змін до організаційної структури органів державної влади для досягнення цілей функціонування профільних та правоохоронних органів і здійснення відповідної управлінської діяльності.

Список використаних джерел

1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2019 року (Форма № 1, Форма № 2): затв. наказом Міністерства культури України від 29.03.2019 р. № 257.
2. Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»: Закон України від 20.12.2018 р. № 2662-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-viii> (дата звернення: 29.09.2020).

3. Конституційні подання станом на 21 березня 2019 року на розгляді у Конституційному Суді України (за даними Конституційного Суду України). URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytucijni-podannya-stanom-na-21-bereznya-2019-roku> (дата звернення: 29.09.2020).

4. Під час форуму ООН з проблем меншин були порушені питання, що стосуються закону про перейменування УПЦ (за інформацією НГО «Суспільний правозахист»: неурядова організація зі спеціальним консультативним статусом при економічній та соціальній Раді ООН). URL: <https://www.protiktor.com/eng/un-12-minority-session/> (дата звернення: 07.10.2020).

5. Звернення голови Представництва УПЦ при європейських міжнародних організаціях до офіційних осіб ООН, ОБСЄ, ЄС та інших країн у зв'язку з фактами масових порушень прав людини в Україні та реальною загрозою ескалації релігійних конфліктів (за інформацією Синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ). URL: <http://news.church.ua/2019/02/18/zvernennya-golovi-predstavnictva-upc-pri-jevropejskix-mizhnarodnix-organizacijax-do-oficijnix-osib-oon-obsje-jes-ta-inshix-krajn-u-zvyazku-z-faktami-masovix-porushen-prav-lyudini-v-ukrajini-ta-re/> (дата звернення: 29.09.2020).

6. Керуючий справами УПЦ назвав реальні цифри по ситуації навколо т. з. «переходів» парафій в «ПЦУ» (за інформацією Синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ). URL: <https://news.church.ua/2019/12/24/keruyuchij-spravami-upc-nazvav-realni-cifri-po-situaciji-navkolo-t-z-perexodiv-parafij-v-pcu/> (дата звернення: 29.09.2020).

7. Представники НПО «Суспільний правозахист» під час обговорення доповіді Верховного Комісара ООН у Женеві заявили про порушення прав вірян УПЦ. URL: <https://www.protiktor.com/%D1%80%D1%83%D1%81/45-un-session-oral-statement/> (дата звернення: 07.10.2020).

8. Аналітична доповідь «Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих територіях Східної України» (Інститут релігійної свободи). URL: <https://www.slideshare.net/DonbassFullAccess/ss-123297600> (дата звернення: 07.09.2020).

9. Козаченко О. Збільшення жорстоких нападів на журналістів і адвокатів. В ООН опублікували доповідь про дотримання прав та свобод в Україні. URL: <https://babel.ua/news/27056-oon-opublikovala-dopovid-pro-porushennya-velikoji-kilkisti-svobod-v-ukrajini> (дата звернення: 01.09.2020).

10. Луценко В. В. Нормативно-правове забезпечення державної політики України у сфері релігії. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 3. С. 77–81.

11. Друзенко Г. Інститут свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України. Київ: Український центр правничих студій, 2000. 186 с. URL: <http://www.academia.edu/8964759> (дата звернення: 01.09.2020).

12. Загальна декларація прав людини (рос/укр) ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 01.09.2020).

13. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 № 2148. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-08> (дата звернення: 01.09.2020).

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.09.2020).

15. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 р. та Договору про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 01.09.2020).

16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.09.2020).

17. Робберс Г. Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / под ред. М. А. Воскресенского, А. А. Красикова, Р. Н. Лункина и др. Москва: Институт Европы РАН, ТЦ ЮНЕСКО, 2009. 719 с.

18. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 283.

Maslova L., Rebkalo M., Zakharchenko K.

ACTUAL PROBLEMS OF ENSURING INTERNATIONAL GUARANTEES OF RELIGIOUS FREEDOM AND THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO FREEDOM OF RELIGION IN UKRAINE

The basic international guarantees of religious freedom are examined in the article, which are declared in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention for the Human Rights and Fundamental Freedoms. A systematic analysis is done of the compliance of the Constitution of Ukraine and relevant national legislation with universal international acts in terms of ensuring the rights of believers and religious communities. Current problems are generalized in the religious sphere of modern Ukrainian society, which characterized by destructive processes around the

unification process of Ukrainian Orthodoxy, interfaith conflicts and violations of religious freedom in the occupied territories. The conclusions and recommendations are analyzed of the UN and the OSCE on the growth of acts of violence, inaction of law enforcement agencies and the adoption of legislation that negatively affected the fundamental freedoms of citizens in Ukraine in the religious sphere. The specifics of the administrative influence of the state in the religious sphere are revealed, the limits of such influence are revealed, which are connected with practical aspects of religious activity, religious relations, creation and functioning of religious organizations, as well as another part of the sphere of religion, which is outside the scope of such influence by the state. Given the multi-ethnicity and poly-confessional Ukrainian society, approaches are outlined to improving the state policy of Ukraine are outlined in the religion sphere in accordance with European principles of worldview tolerance, tolerance of other people's beliefs and other values and EU neutrality in the religion. In the conditions of aggravation of confessional relations in Ukraine and for the purpose of ordering of religious space, it is proposed to introduce into public administration practice a conceptual model of public administration in the sphere of ensuring religious security.

Key words *human rights; international humanitarian standards; freedom of thought and religion; religious conflicts.*

References

1. Ministry of Culture of Ukraine (2019), *Report on the network of churches and religious organizations in Ukraine*, Order of the Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, Vol. 3, No. 257.
2. Ukraine (2018), *On Amendments to Article 12 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" Concerning the Name of Religious Organizations (Associations) Included*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
3. Constitutional Court of Ukraine (2019), "Constitutional submissions as of March 21, 2019 under consideration in the Constitutional Court of Ukraine", available at: www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynipodannya-stanom-na-21-bereznya-2019-roku (accessed 29 September 2020).
4. NGO "Human Rights": a non-governmental organization with a special consultative status with the UN Economic and Social Council (2019), "During the UN Forum on Minorities, issues related to the law on renaming the UOC", available at: www.protiktor.com/eng/un-12-minority-session/ (accessed 7 October 2020).
5. Synodal Information and Education Department UOC (2019), "Address of the Head of the UOC Representation to European International Organizations to officials of the UN, OSCE, EU and other countries in connection with the facts of mass human rights violations in Ukraine and

the real threat of escalation of religious conflicts", available at: <http://news.church.ua/2019/02/18/zvernennya-golovi-predstavnictva-upc-pri-jeuropejskix-mizhnarodnix-organizacijax-do-oficijnix-osib-oon-obsjes-ta-inshix-krajin-u-zvyazku-z-faktami-masovix-porushen-prav-lyudini-v-ukrajini-ta-re/> (accessed 29 September 2020).

6. Synodal Information and Education Department UOC (2019), "The head of the UOC affairs called the real figures for the situation around the so-called "Transitions" of parishes in the "PCU"", available at: <https://news.church.ua/2019/12/24/keruyuchij-spravami-upc-nazvav-realnicifri-po-situaciji-navkolo-tz-perexodiv-parafij-v-pcu/> (accessed 29 September 2020).

7. NGO "Human Rights": a non-governmental organization with a special consultative status with the UN Economic and Social Council (2019), "Representatives of the NGO "Human Rights" during the discussion of the report of the UN High Commissioner in Geneva stated the violation of the rights of members of the UOC", available at: www.protiktor.com/%D1%80%D1%83%D1%81/45-un-session-oral-statement/ (accessed 7 October 2020).

8. Institute of Religious Freedom (2018), "Analytical report "Freedom of religion in sight: Russian terror in the occupied territories of Eastern Ukraine", available at: www.slideshare.net/DonbassFullAccess/ss-123297600 (accessed 7 September 2020).

9. Kozachenko, O. (2020), "Expansion of violent attacks on magazines and lawyers. The UN published additional information about the adoption of rights and freedoms in Ukraine", available at: <https://babel.ua/news/27056-oon-opublikovala-dopovid-pro-porushennya-velikoji-kilkisti-svobod-v-ukrajini> (accessed 1 September 2020).

10. Lutsenko, V. V. (2017), "Regulatory and legal support of state policy of Ukraine in the field of religion", *Journal of Actual problems of public administration*, Vol. 3, pp. 77–81.

11. Druzenko, G. (2000), "Institute of Freedom of Conscience: International Standards and Legislation of Ukraine", available at: www.academia.edu/8964759/ (accessed 1 September 2020).

12. United Nations Organization (1948), *Universal Declaration of Human Rights*: Declaration, International document, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed 1 September 2020).

13. Ukraine (1973), *On ratification of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights*: Decree, Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR, Kyiv.

14. Council of Europe (1950), *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*: Convention, International document, the Council of Europe. Rome.

15. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty of the European Union Functioning*, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (accessed 1 September 2020).

16. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

17. Robbers, G. (2009), *States and religions in the European Union (the experience of state-confessional relations)*, Moscow, Institute of Europe, Russian Academy of Sciences, UNESCO Shopping Center.

18. Ukraine (1991), *On freedom of conscience and religious organizations*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, Kyiv.

УДК 340.1

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.021

Самофалов Л. П.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7626-4270;

Самофалов О. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID 0000-0001-9157-7435

ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЯ ТА ПРАВОВІДНОСИНИ: ЛІНІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

У статті розглянуто та проаналізовано теоретико-правові питання реалізації правових норм. Без вирішення цієї проблеми норми законів та інших нормативних актів втрачають своє значення. Правореалізація поняття багатоглядне. На її стан впливає якість норм, механізм їх дії, матеріальне забезпечення, рівень суспільної свідомості, професійна підготовка тих, хто здійснює правозастосовну діяльність.

Реалізація норм права пов'язана з відповідним видом правовідносин, які можуть бути загальними та конкретними.

Ключові слова: правореалізація, норми права, правова поведінка, форми реалізації, правовідносини, склад правовідносин, юридичні факти.

Постановка проблеми. Правова поведінка, правореалізація, правовідносини – центральні інтегративні елементи правової системи. Вони є ядром тієї нестійкої юридичної системи, в якій постійно знаходяться учасники соціального спілкування.

У суспільстві існує і функціонує складний механізм правових відносин. Громадяни іноді і не підозрюють, що знаходяться у цих відносинах, живуть під владою законів, які невидимо присутні в їх повсякденному житті. І лише, коли виникають конфліктні ситуації, згадують про право і закон, звертаються за їх допомогою. Ні одна людина не може залишатись поза реалізацією норм права та правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених-фахівців з теорії права, а також галузевих юридичних наук, зокрема С. С. Алексєєв, Є. В. Білозьоров, М. В. Вітрук, А. Д. Воєvodін, В. М. Горшенєв, А. М. Завальний, В. Б. Ісаков, М. С. Кельман,

В. В. Колесніков, В. М. Кудрявцев, В. В. Лазарев, М. Г. Матузов, П. О. Недбайло, О. Ф. Скакун, А. О. Осауленко, П. М. Рабінович, Р. О. Халфіна та ін. розглядали загальні проблеми в різних аспектах та внесли суттєвий внесок у правову науку та правотворчість.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку правореалізації та правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб пізнати та оцінити зміст і цінність права для особи і суспільства, необхідно, аби правові приписи були реалізовані у практичному житті. Без вирішення цього завдання норми права, законів «мертві», їх цінність втрачає своє значення, а соціальне призначення, як регулятора суспільних відносин, зникає. Реалізація нормативних розпоряджень, що містяться в законах та інших нормотворчих актах, означає втілити в життя, у суспільні відносини, поведінку громадян, волю законодавця та інших суб'єктів правотворчості, спрямовану на встановлення правопорядку [1, с. 386].

У науці існує думка, що поряд з поняттям реалізації права застосовується поняття дії права. При цьому констатується, що право може діяти не тільки шляхом дотримання, використання, виконання і застосування правових норм, але й шляхом іншого впливу на індивідуальну, групову, суспільну свідомість і поведінку. Поняття дії права і його реалізації різні в тому розумінні, що вплив права є поняттям більш широким, ніж реалізація [2, с. 364].

Правореалізація поняття багатоаспектне. На її стан впливає якість норм, механізм їх дії, матеріальне забезпечення, рівень суспільної свідомості, професійна підготовка тих осіб, які здійснюють правозастосовну діяльність. Реалізація правових норм являє собою послідовну конкретизацію і переведення об'єктивних можливостей (закріплених у правових нормах) через їх суб'єктивне усвідомлення і волевиявлення (суб'єктивне право, обов'язок) в реальну поведінку суб'єктів (виконання обов'язків і використання права).

Удосконалення реалізації норм права є однією з найбільш актуальних і невичерпних проблем, які стоять перед юридичною наукою і практикою. У руслі цього складається вся правотворча та правоохоронна діяльність у країні.

Теоретикоправова наука визначає, що реалізація норм права може носити безпосередній і опосередкований характер. Нас-

лідком реалізації норм права є правова поведінка. Як вказує В. М. Кудрявцев, правова поведінка полягає в дотриманні, застосуванні чи порушенні правової норми, є нормативною чи не нормативною. Далі вчений підкреслює, що останнє у свою чергу поділяється на: а) поведінку, не врегульовану нормами права і б) поведінку, що суперечить нормам (антинормативна). Ознаками правової поведінки є: соціальна значущість – психологічна складова, регламентованість нормативними актами, підконтрольність державі в особі спеціально уповноважених органів, здатність її мати юридичні наслідки у вигляді видів юридичної відповідальності [3, с. 37–39].

З даним підходом, на нашу думку, неможливо погодитись. А все тому, що якщо поведінка не врегульована нормами права, то вона вже не є правовою, хоч у відповідних умовах може бути правовою. Тобто така поведінка повинна бути врегульована в правовому порядку. Правова поведінка, на погляд професора О. В. Сурілова, є синонімом поняття правомірної поведінки, тобто такої поведінки, яка відповідає нормам цивільного права, в якому реалізуються ці норми. Протиправна поведінка ніяк не може бути регламентована нормами права. Включення протиправної поведінки у зміст правової поведінки – це істинологічний парадокс. Протиправна поведінка тому і є такою, що знаходиться поза рамками правової поведінки, суперечить вимогам правових норм, вступає в колізії з їх змістом. Протиправна поведінка знаходиться поза сферою дії права, правового дозволу, необхідності. Якщо правова поведінка є соціальною, то поведінка протиправна характеризується антисоціальністю [2, с. 366].

Водночас С. М. Олейніков, у підручнику «Загальна теорія держави і права», вказує, що з урахуванням соціального змісту та юридичної оцінки вчинку суб'єкта права і незалежно від форми її зовнішнього виразу (дія чи бездіяльність) правову поведінку поділяють на види: а) правомірну поведінку – таку, що є соціально корисною і відповідає принципам правових норм; б) правопорушення – соціально шкідливі вчинки, що схожі з порушенням принципів правових норм; в) зловживання правом – соціально шкідлива поведінка, вчинена суб'єктом права формально в рамках правових принципів; г) об'єктивно протиправне діяння – поведінка, яка не є такою, що завдає шкоди, але фор-

мально – юридично оцінюється як вчинки всупереч вимогам правових норм [4, с. 354].

Близькою до цього підходу є думка авторів підручника «Теорія держави і права», підготовленого М. С. Кельманом, О. Г. Мурашиним, Н. М. Хомотю [5, с. 447].

Професори В. В. Копейчиков, О. Ф. Скакун правову поведінку поділяють на правомірну та неправомірну [6, с. 199; 1, с. 415].

Таким чином, викладене свідчить, що поняття правової поведінки немає єдиного наукового погляду, але всі думки вчених, безумовно, мають право на існування і, більше того, свідчать про всесторонній спектр вивчення цього феномена. Ми більше схилиємось до підходів, указаних ученим, і згодні з тим, що протиправна чи правомірна поведінка є правовою, тобто передбачена нормами права чинного законодавства. Поняття правової поведінки само по собі вказує на правовий вимір конкретного діяння, яке охоплюється певною формою реалізації.

Фахівці в галузі теоретико-правової науки у сучасний період виділяють такі форми реалізації норм права, як дотримання, виконання, використання та застосування. Кожна конкретна форма залежить від характеру дій суб'єктів.

Перші три форми називають формами безпосередньої реалізації права тому, що вони втілюються в життя безпосередніми діями самих суб'єктів тих чи інших правовідносин. Але там, де є недостатніми вказані форми для забезпечення певної реалізації юридичних норм, необхідне втручання в процес владних суб'єктів (посадових осіб і органів) має місце особлива форма – застосування. Абсолютна більшість учених у тому чи іншому вимірі солідарні у цьому підході до поняття і форми реалізації норм права. Та юридична наука знає і інші погляди щодо суб'єктів застосування права. Так, відомий учений П. О. Недбайло ще в радянські часи стверджував і доказував, що суб'єктами застосування норм права можуть бути і звичайні громадяни [7, с. 78].

Пізніше та і сьогодні вчені доказали, що суб'єктами застосування права можуть бути компетентні органи держави і посадові особи, діяльність яких має місце в конкретних життєвих ситуація по реалізації нормативно-правових актів шляхом винесення індивідуально-правових актів.

Для підтвердження викладеного вважаємо доцільним навести приклад визначення професора П. М. Рабіновича, який вважає, що «застосування правових норм – це організаційно-правова діяльність компетентних органів, уповноважених на це громадських об'єднань або їх службових осіб, яка полягає у встановленні піднормативних, формально обов'язкових, індивідуальних правил поведінки персоніфікованих суб'єктів з метою створення умов, необхідних для реалізації ними таких норм» [5, с. 430].

Для реалізації правових норм необхідні відповідні правовідносини. Якщо вважати, що норми права з моменту набрання ними чинності передбачають юридично опосередкований зв'язок, взаємодію органів і осіб, то правовідносини необхідно вважати єдиним можливим способом реалізації права. Водночас відомі вчені у цій галузі знань С. С. Алексєєв та М. Г. Матузов вважають, що реалізація права можлива і поза правовідносин у формі дотримання норм права, яке виражається в тому, що суб'єкти соціальних відносин узгоджують свою поведінку з юридичними заборонами [8, с. 301]. Крім того, М. Г. Матузов вводить поняття статусних правовідносин, наприклад, наявність громадянства, і додає їх у поняття правового статусу особи [9, с. 59].

Серед різних за своїм змістом суспільних відносин правові відносини у сучасній юридичній науці є однією з важливіших фундаментальних категорій. Як вказує Р. О. Халфіна, правовідносини – це та форма, в якій абстрактна норма права знаходить своє реальне буття, в реальних, прийнятих суспільних відносинах. Вона виражає особливий вид зв'язку права з регульованими суспільними відносинами, в яких діалектично поєднуються абстрактні норми з конкретністю цих життєвих відносин [10, с. 6].

Сурілов О. В. у кінці 80-х років минулого століття писав, що більшість учених зійшлася на тому, що правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормою права. Норми права і правові відносини, що складаються на їх основі – центральні інтегрувальні елементи правової системи, що утворюють каркас. Вони складають ядро постійного юридичного середовища, в якому постійно знаходяться, існують учасники суспільного спілкування [2, с. 375, 376].

Відносини спроможні набути правового характеру лише в тому випадку, якщо йдеться про правила поведінки, які мають

велике соціальне значення. Коли ця справа торкається думок і почуттів, то говорити про їх юридичну природу недоречно. Категорія «правовідносин» дозволяє з'ясувати, як право впливає на поведінку людей. У межах правовідносин життєдіяльність суспільства набуває цивілізованого, стабільного і передбаченого характеру [5, с. 391].

У визначення правовідносин всі вчені вкладають найбільш однаковий зміст. Так, у підручнику за загальною редакцією професора В. В. Копейчикова вказується, що «Правові відносини – це специфічні вольові суспільні відносини, що виявляють основи відповідних норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами і юридичними обов'язками» [6, с. 190].

Професор О. Ф. Скакун підкреслює, що «Правовідносини – це врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності та забезпечуються державою [1, с. 345].

Більш просте визначення, на нашу думку, надано вже згаданими нами авторами підручника М. С. Кельманом, О. Г. Мурашиним, Н. М. Хомою. Вони вказують: «Правові відносини – це специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» [5, с. 391]. Вороніна М. А. та Дашковська О. Р. правовідносини визначають як «суспільні відносини, які є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виключати ці вимоги, що охороняються державою [4, с. 335].

Аналіз визначень дає можливість виокремити ознаки правовідносин:

1. Вони є результатом свідомої діяльності людини і належать до сфери ідеологічних відносин та складаються між людьми або колективами людей з метою забезпечення відповідних інтересів.

2. Правовідносини виникають, змінюються або припиняються на основі норм права. Але не можна вважати, що тільки

наявність норм права само-собою призводить до виникнення правовідносин, потрібна активна поведінка суб'єктів, за винятком статусних правовідносин. Деякі вчені вказують, що коли вирішується справа на основі аналогії права, то правові норми реалізуються, але правовідносини відсутні [1, с. 347]. Думається, що відповідно до класифікації норм права, наприклад норми-принципи, які розміщені в Конституції України, є правовими нормами, а це означає, що і під час застосування аналогії права існують правовідносини.

3. У правовідносинах сторони наділяються суб'єктивними правами і юридичними обов'язками. Але не завжди, в правовідносинах одночасно існують всі їх ознаки. Для виникнення правовідносин достатньо волевиявлення лише однієї сторони, наприклад, під час застосування права, де вони виступають у вигляді конкретного правового зв'язку, ступінь якого може бути менше чи більше визначеним.

4. І, безумовно, правовідносини за необхідності можуть бути забезпечені за допомогою державного примусу.

Розглядаючи ознаки правовідносин, слід зауважити, що підходи в кожного автора до цього питання різні, всі вони доповнюють одне одного та мають право на існування.

Реалізація норм права пов'язується з відповідним видом правовідносин, які в певному вигляді можуть бути загальними чи конкретними. Професори С. С. Алексєєв та М. Г. Матузов, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин стверджують, що загальні правовідносини існують між невизначеною кількістю людей як носіїв суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, між громадянами, з одного боку, державою та її органами, з іншого.

Що ж стосується концепції реальних чи конкретних правовідносин, то вони існують як різновид соціальної діяльності суб'єктів і не виключають вказані вище моменти.

Якщо взяти за приклад галузеві правовідносини, то їх кількість і можливості з кожним разом збільшується. Це пов'язується з виникненням нових суспільних відносин, а разом з тим і виникненням відповідних галузей та інститутів права [10, с. 262–270].

Реалізація норм права виявляє себе через зміст правовідносин. Передусім – це суб'єкти, до яких відносяться фізичні та

юридичні особи, які вступають у різні правовідносини, що регулюються всією системою права. Сьогодні проблема юридичної особи є актуальною, тому що виникає низка життєво важливих суспільних питань, які потребують юридичного вдосконалення. Всі вчені-юристи єдині в тому, що суб'єкти правовідносин повинні володіти правосуб'єктністю, тобто мати властивість бути носієм прав і обов'язків, здійснювати їх і відповідати за поведінку, що суперечать нормам права. Це передбачає наявність правоздатності, дієздатності і деліктоздатності. Ці категорії тісно пов'язані з реалізацією суб'єктивних прав і відповідним їм обов'язкам зобов'язаної сторони.

Але для того, щоб запрацював механізм правореалізації правовідносин, необхідні юридичні факти [11, с. 296]. Як вказує Р. О. Халфіна, юридичний факт є обов'язковою підставою виникнення, зміни, припинення правовідносин. Вказані питання детально розглянуті також В. Б. Ісаковим, що звільняє нас від додаткового їх аналізу [12, с. 34–36].

Висновки. Узагальнення викладеного дозволяє дійти таких висновків:

- правова поведінка є основою вчинення правовідносин і реалізації суб'єктивних прав громадян, вона охоплюється можливістю і дійсністю правового регулювання;
- правореалізація – це такий юридичний механізм, який містить саму поведінку, її здійснення у відповідних правових формах та у правовідносинах;
- правореалізація може здійснюватись як у конкретних галузевих, так і загальних правовідносинах;
- правовідносини мають свою будову і для їх виникнення потрібен певний вид правової поведінки, який у теорії права має статус юридичного факту або сукупності юридичних фактів.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2006. 656 с.
2. Сурилов А. В. Теория государства и права: учеб. пособие. Киев; Одесса: Высшая шк., 1989. 439 с.
3. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982. 298 с.

4. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків: Право, 2010. 584 с.
5. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підручник. Львів: Новий світ – 2000, 2003. 584 с.
6. Загальна теорія держави і права / за ред. академіка АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком, 1997. 320 с.
7. Недбайло П. Є. Применение советских правовых норм. Москва: Госиздат юрид. лит. 1960. 511 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория права. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 359 с.
9. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов: Саратовск. ун-т, 1987. 239 с.
10. Гіда Є. О. Теорія держави та права: підручник. Київ: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 576 с.
11. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юрид. лит., 1974. 351 с.
12. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве. Москва: Юрид. лит., 1984. 144 с.

Samofalov L., Samofalov O.

LAW IMPLEMENTATION AND LEGAL RELATIONS: LINKS OF INTERRELATIONS

The article addresses to analyze of the theoretical and legal issues of legal norms implementation.

The implementation of regulations contained in laws and other regulations means the implementation in public relations, the behavior of citizens, the will of the legislator and other interrelation subjects.

In science, there is an opinion that the concept of action of law is along with the concept of realization of law.

Law implementation of the concept is multifaceted. Its condition is influenced by the norms quality, the mechanism of their action, material security, level of public consciousness, professional training of those persons who carry out law enforcement activities.

The legal norms implementation is a consistent concretization and translation of objective possibilities through their subjective awareness and expression of will in the real behavior of the subjects.

The consequence of the legal norms implementation is legal behavior. Legal behavior may be lawful or unlawful. Analysis of the scientists` views shows that the concept of legal behavior is different.

Specialists in the field of theoretical and legal science nowadays distinguish such forms of implementation of legal norms as compliance, implementation, use and application. Each specific form depends on the nature of the subjects` actions. The first

three forms are called forms of direct realization of the law, since they are implemented by the direct actions of the subjects of certain legal relations. But where these forms are insufficient to ensure a certain implementation of legal norms, the necessary intervention in the process of the authorities, there is a special form of application.

Appropriate legal relations are required for the legal norms implementation. Considering the legal relations signs, it should be noted that the approaches of each of the scientists to this issue are different. Implementation is manifested through the content of legal relations, which primarily includes subjects who must have legal personality, to have the ability to be the bearer of rights and responsibilities, exercise them and be responsible for behavior that is contrary to the legal norms.

Considering the above mentioned we can draw the following conclusions, in particular:

- legal behavior is the basis for the emergence of legal relations and the realization of subjective rights of citizens, it is covered by the possibility and validity of legal regulation;

- law implementation is a legal mechanism that includes the behavior itself, its implementation in appropriate legal forms and in legal relations;

- law implementation can be carried out both within specific and general legal relations;

- legal relations have their own structure and requires a certain type of legal behavior.

Key words: law implementation, norms of law, legal behavior, forms of implementation, legal relations, structure of legal relations, legal facts.

References

1. Skakun, O. F. (2006), Theory of state and law: textbook, Consum, Kharkiv.
2. Surilov, A. V. (1989), Theory of State and Law, High Schools, Odessa.
3. Kudryavtsev, V. N. (1982), Legal behavior: norm and pathology, The science.
4. Tsvik, M. V., Petrishin, O. V. and Avramenko, L. V. (2010), The theory of power and rights: manual for students in primary schools, Law, Kharkiv.
5. Kelman, M. S. (2003), General theory of state and law: textbook, New World-2000, Lviv.
6. Kopeichikov, V. V. (1997), General theory of state and law, Yurinkom.
7. Nedbaiko, P. E. (1960), Notes of the Soviet legal norms, Gosizdat jurid.
8. Alekseev, S. S. (1981), General Theory of Law, Jurid. Lit., Vol. 1.
9. Matuzov, N. I. (1987), Legal system and personality, Saratovsk. Univ, Saratov.
10. Hida, E. O. (2011), The Theory of power and rights, Lipkan, Kyiv.
11. Halfina, R. O. (1974), General Notion on Legal Relations, Legal. Lect.
12. Isakov, V. B. (1984), Legal facts in Soviet law, Jurid. Lit, Moscow.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 364-6

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.031

Сташків Б. І.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-3746-9382;

Денисенко К. В.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9637-1361;

Зінчук Ю. О.,

слухач,
Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9116-9148

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК КАТЕГОРІЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (ЧАСТИНА I)

Стаття присвячена дослідженню такої правової категорії як правовий статус дитини з інвалідністю у сфері соціального забезпечення, його структурним елементам, співвідношенню зі статусом інших категорій отримувачів матеріального забезпечення. Проаналізовано нормативні акти, в яких закріплене правове положення дітей з інвалідністю, розкрито зміст їх прав і обов'язків, надано рекомендації щодо вдосконалення чинних норм з метою поліпшення матеріального становища дітей з фізичними та розумовими вадами.

Ключові слова: поняття категорії «дитина з інвалідністю», порядок встановлення інвалідності в дітей, елементи правового статусу дитини з інвалідністю, права та обов'язки дітей з інвалідністю у сфері соціального захисту, соціальні виплати дітям з інвалідністю, соціальні послуги, що надаються дітям з інвалідністю.

Постановка проблеми. За даними ВОЗ кожен десятий житель Землі є особою з інвалідністю, а кількість дітей з інвалідністю становить більше 100 мільйонів. В Україні офіційно зареєс-

тровано біля 160 тисяч дітей з інвалідністю, а єдина система обліку дітей з вадами здоров'я відсутня. Багато сімей з різних міркувань інвалідність дітям не оформляють. Причинами інвалідності є вроджені аномалії, розлади психіки та поведінки, захворювання центральної нервової системи тощо. Соціальний захист в основному полягає в певних грошових виплатах. Надання соціальних послуг суттєво відстає від реальних потреб дітей з особливими потребами. 20 відсотків дітей з інвалідністю виховуються в інтернатних установах, а 80 відсотків – у сім'ях, що переважно складаються із матері та хворої дитини. Законні представники погано знають законодавство про соціальний захист дітей і тому неефективно реалізують їх права. Проблематика дослідження правового статусу дітей з інвалідністю є актуальною і потребує поглибленого розроблення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З навчальних планів багатьох юридичних факультетів була вилучена навчальна дисципліна «Право соціального забезпечення», а внаслідок цього останніми роками різко зменшилась кількість наукових публікацій з тематики одноіменної галузі права. Окремі питання правового статусу отримувачів соціального забезпечення, в тому числі осіб з інвалідністю, висвітлювали вітчизняні вчені О. Бурлака, В. В. Нагорна, А. Д. Носов, О. В. Пономаренко, І. О. Сагайдак, С. М. Синчук, В. С. Тарасенко, М. М. Шумило, Л. П. Шумна і багато інших дослідників соціально-забезпечувальних правовідносин. У своїх досить аргументованих працях, на наш погляд, вони недостатньо уваги приділили висвітленню змісту прав і обов'язків дітей з інвалідністю у сфері соціального захисту, що становлять основу їх правового статусу. Ми спробували заповнити цю прогалину шляхом аналізу значної кількості нормативних актів, у яких закріплені спеціальні права, а також обов'язки дітей з інвалідністю. Одночасно висловили власні погляди стосовно структури правового статусу отримувачів соціального забезпечення, стосовно якої в наукових публікаціях існують різні підходи.

Метою статті є визначення змісту прав і обов'язків дітей з інвалідністю як суб'єктів права і правовідносин у сфері соціального забезпечення, а також висвітлення ролі їхніх законних представників у цьому.

Виклад основного матеріалу. Проблеми дитячої інвалідності турбували людей з давніх-давен. У стародавньому Римі та Афінах батькам рекомендували дітей з фізичними вадами позбавляти життя. На теренах сучасної України відсутні будь-які матеріальні свідчення наявності в батьків права на позбавлення життя своїх дітей. У ті часи у сім'ях народжувалося багато дітей і значна частина з них через суттєві дефекти і хвороби помирили, а виживали найбільш сильні. Виховання дітей з фізичними та психічними відхиленнями покладалося на сім'ї без будь-якої допомоги з боку держави. Дітей називали за видами дефектів (сліпець, хромець, каліка тощо). Пізніше для сліпих, глухих та інших аномальних дітей почали створювати спеціальні навчальні заклади. Допомога на догляд не надавалася, діти не мали права на будь-яку матеріальну підтримку.

Вважається, що офіційно термін «дитина-інвалід з дитинства віком до 16 років» та щомісячна допомога для них у розмірі 20 крб. уперше були введені спільною постановою ЦККПРС і РМСРСР від 23 травня 1979 року № 469 (п. 1) [1]. Цією постановою доручалось Міністерству охорони здоров'я СРСР розробити і затвердити перелік медичних показань, що дають право на отримання допомоги на дітей у віці до 16 років. Наказом Міністерства охорони здоров'я СРСР від 14 грудня 1979 року № 1265 на виконання вищевказаної постанови були затверджені: Перелік медичних показань, що дають право на отримання допомоги на дітей-інвалідів з дитинства у віці до 16 років; форма 325/у «Медичний висновок на дитину (підлітка) – інваліда з дитинства у віці до 16 років»; Порядок видачі медичного висновку на дитину інваліда з дитинства у віці до 16 років [2]. Ще раніше Державний комітет СРСР із праці та соціальних питань затвердив Інструкцію про порядок призначення і виплати щомісячних допомог інвалідам з дитинства, що стосувалася також допомоги дітям-інвалідам [3].

Спільною постановою ЦККПРС, РМСРСР, ВЦРПС від 27 березня 1986 року № 400 з 1 січня 1987 року допомога на дітей-інвалідів була збільшена на 10 крб., а також встановлено для них низка пільг, зокрема, такі: безкоштовний відпуск ліків за рецептами лікарів; для дітей інвалідів по зору і тих, що не ма-

ють двох кінцівок або з паралічем двох кінцівок право безоплатного проїзду на всіх видах міського пасажирського транспорту (за винятком таксі) в сільській місцевості в межах адміністративного району за місцем проживання; введено 50-відсоткову знижку з вартості проїзду в осінньо-зимовий період і в тому числі для одного супроводжуючого по залізній дорозі, на повітряному, водному і міжміському автомобільному транспорті [4].

Позитивні зміни, які відбувалися в країні в цей час, зачепили і ставлення суспільства до соціального статусу осіб з інвалідністю. Закон СРСР «Про основні засади соціальної захищеності інвалідів в СРСР» [5] заклав основи переходу від політики ізоляції осіб з інвалідністю від суспільства до політики їх інтеграції у всі сфери суспільного життя. Вперше зроблена спроба всебічно врегулювати обширний комплекс суспільних відносин у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Серед осіб з інвалідністю були виділені діти з інвалідністю, стосовно яких встановлювалися додаткові гарантії, що підкреслювали особливу турботу про них з боку держави і суспільства (ст. 3) [5]. На відповідні відомства покладался обов'язок забезпечити дошкільне і позашкільне виховання дітей з інвалідністю (ст. 21) [5]. Окремі статті були присвячені дошкільному вихованню дітей з інвалідністю (ст. 22), їх вихованню і навчанню в домашніх умовах (ст. 24) [5] та позашкільному вихованню (ст. 25) [5], а також їх вихованню і навчанню в стаціонарних установах (ст. 26) [5]. У зв'язку із розпадом СРСР реалізувати цей Закон не вдалося, але він був врахований під час розроблення відповідного українського законодавства.

Після отримання незалежності Україна розпочала створювати власне законодавство у сфері соціального забезпечення і в тому числі стосовно дітей з інвалідністю. Після ратифікації Конвенції ООН про права дитини відповідно до її ст. 1 дитиною почали вважати кожную людську істоту до досягнення нею 18-річного віку [6]. З цього часу в Україні нормативні акти почали приводити у відповідність до вказаного положення. У ст. 23 Конвенції зазначалося, що неповноцінна в розумовому або фізичному плані дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю

впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства. Законом України №2249-VIII терміни «інвалід», «дитина-інвалід» остаточно були замінені на інші – «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю» [7].

Сьогодні правовий статус дитини з інвалідністю визначається законами України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (ст. 4, 21, 38, 38-1, 38-2) [8], «Про охорону дитинства» (ст. 1, 19, 26, 27) [9], «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (ст. 1, 3,4) [10], «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (ст. 1-3) [11], «Про соціальні послуги» (ч. 6 ст. 13) [12], а також затвердженими КМУ Положенням про лікарсько-консультативну комісію [13] і Порядком встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям [14] та затвердженим в установленому порядку Переліком медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 18 років [15] відповідно до постанови КМУ від 26 липня 2001 року № 889 [16]. Дотепер у цей перелік не внесені зміни щодо віку дітей з інвалідністю (до 18 років). Лише наказом МОЗ України від 11 липня 2005 року № 342 вказаний вік відповідно до чинного законодавства був збільшений до 18 років [17]. Правовий статус дітей з інвалідністю регулюються і іншими нормативно-правовими актами.

Правове регулювання статусу осіб з інвалідністю залежить від розуміння авторами законопроектів сутності інвалідності. В літературі популярними є дві основні концепції чи моделі інвалідності: медична та соціальна, які фахівці соціальної роботи намагаються протиставити одну одній [18]. Насправді на практиці інвалідність розглядається у двох взаємопов'язаних аспектах: медичному (діагностика, лікування, реабілітація, профілактика) та соціальному (доступ до навколишнього середовища, інформації, звичайних навчальних закладів і підприємств, усунення негативного ставлення суспільства до осіб з інвалідністю тощо). Розвиток медицини в далекому майбутньому в основному завершить з інвалідністю як явищем, а завдяки досягненням науки і техніки зможемо практично повністю усунути бар'єри між особами з інвалідністю та суспільством.

У нормативних актах надано два легітимних визначення терміна «дитина з інвалідністю», які не збігаються за змістом, а саме: 1) дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту (абз. 13 ч. 1 ст. 1) [9]; 2) особа віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав на рівні з іншими громадянами та забезпечити їх соціальний захист (абз. 3 ч. 1 ст. 1) [10]. Друге визначення у первісній редакції відповідало першому за винятком вказівки на вік дитини (до 18 років). Обидва визначення почали критикувати за те, що їх дефініція дитини з інвалідністю побудована на медичній моделі інвалідності і в 2011 році у Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» вказане визначення надано з урахуванням соціальної концепції інвалідності (абз. 3 підп. 2 п. 2) [19].

Із офіційним поняттям «дитина з інвалідністю» не можна погодитися з таких міркувань: 1) з погляду юридичної техніки те чи інше поняття дається в одному законі, а в інших містяться відсилочні норми; 2) досягнення 18-річного віку (повноліття) вважається загальною нормою для всіх дітей і в спеціальних законах це не уточнюється; 3) у Законі України «Про охорону дитинства» більш точно сформульований медичний аспект осіб з інвалідністю, ніж у Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»; 4) в наукових працях та нормативних актах відсутнє однозначне тлумачення понять «соціальна допомога» і «соціальний захист», а значить слід перерахувати види матеріального забезпечення для осіб з інвалідністю; 5) розлад функцій організму завжди призводить до дискомфорту і є причиною обмеження життєдіяльності людини. Словосполучення «може призвести» слід замінити на «призводить»; 6) потребує конкретизації соціальний аспект інвалідності (у чинному визначенні проведена ідея протиставлення медичної моделі інвалід-

ності соціальної, а доцільніше було б гармонійно поєднати ці дві концепції).

Щодо дітей з вадами вживаються такі терміни: діти з обмеженими можливостями, діти з обмеженими можливостями здоров'я, діти з особливостями розвитку, діти з особливими потребами, діти з порушеннями розвитку, діти з особливими освітніми потребами, дитина з порушеннями інтелекту, аномальні діти, діти з проблемами розвитку. У нормативних актах з 1979 року вживався термін «дитина-інвалід». У Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю був використаний термін «дитина з інвалідністю» і сьогодні Україна в офіційних документах цим поняттям оперує [20].

Визначення категорії «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А» входить до компетенції лікарсько-консультативної комісії (п. 7) [13], яка за встановленою формою готує медичний висновок про дитину з інвалідністю та складає для неї індивідуальну програму її реабілітації (п. 12) [13]. Умови встановлення інвалідності, класифікація основних видів порушень функцій організму дитини та основних категорій життєдіяльності дітей і критерії встановлення інвалідності закріплені у затвердженому КМУ спеціальному Порядку [14]. Перелік медичних показань, на підставі яких ЛКК встановлюють інвалідність у дітей на два чи п'ять років або до досягнення нею 18 років, був затверджений ще у 2001 році [15]. Процедура видачі медичного висновку закріплена в Порядку видачі медичного висновку на дитину з інвалідністю віком до 18 років [21]. На підставі медичного висновку дитині з інвалідністю видається посвідчення встановленого зразка [22]. Під час дотримання вимог вищеперахованих нормативних актів особа отримує статус дитини з інвалідністю.

Фахівці теорії права наводять різний набір елементів структури правового статусу чи правового положення особи і до них включають, зокрема, такі: правові норми, що встановлюють цей статус; правосуб'єктність; основні права, свободи й обов'язки; законні інтереси; громадянство; юридичну відповідальність; гарантії правового статусу; правові принципи; правовідносини загального типу. Не занурюючись у наявну дискусію, спробує-

мо зупинитися на компонентах, які допоможуть розкрити сутність правового статусу дітей з інвалідністю.

Правовий статус дітей з інвалідністю виводиться із змісту чинних правових норм. За роки незалежності Україні вдалося вдосконалити раніше наявні норми та ухвалити низку правових актів, що стосувалися осіб з інвалідністю і характеризували їх як суб'єктів права соціального забезпечення. У цих актах закріплені права дітей з інвалідністю на отримання різних видів державних соціальних допомог та соціальних послуг, а також механізм їх надання та гарантії їх законним представникам. Правові норми є однією з передумов набуття статусу дитини з інвалідністю.

Громадянство дитини в системі її правового статусу в праві соціального забезпечення відіграє незначну роль. У Законі України «Про охорону дитинства» вживається словосполучення «всі діти на території України» (ст. 3) [9]. У Законі України № 2109-III відсутнє посилання на громадянство дітей з інвалідністю (ст. 1) [11]. Лише в Порядку надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю уточнено, що право на таку допомогу мають як громадяни України, так і іноземці, особи без громадянства та біженці (підп. 2.1) [23].

До передумов набуття людиною правового статусу належать правоздатність (здатність мати права та обов'язки) і дієздатність (здатність особисто здійснювати права і обов'язки). У рабовласницьких державах суб'єктами права були вільні люди, а раби ними не вважалися. Правоздатність означає, що будь-яка фізична особа наділяється правами й обов'язками з моменту народження і до смерті, тобто може бути потенційним суб'єктом права. Правоздатність є рівною для всіх людей і не залежить від віку, статі, стану здоров'я тощо. Дискусії щодо загальної, галузевої і спеціальної правоздатності не мають теоретичної і практичної цінності. Правоздатність дитини з інвалідністю настає з моменту народження, а не з моменту визнання її ЛКК дитиною з інвалідністю. З останнього моменту і до досягнення 18-річного віку вона може користуватися належними їй, як дитині з інвалідністю, правами та виконувати покладені на

неї обов'язки. Розглядати в рамках правоздатності можливі права дитини з інвалідністю вважаємо недоцільним.

Дієздатність пов'язана із усвідомленням значення своїх дій та можливістю керувати ними і залежить від фізичного стану особи, її віку тощо. У праві соціального забезпечення вона нормативно не врегульована і вчені її розглядають за аналогією цивільної чи трудової дієздатності. На наш погляд, дієздатність у праві соціального забезпечення означає здатність особи: а) особисто звертатися до компетентного органу з вимогою про надання належного їй виду соціального забезпечення; б) самостійно користуватися наданими їй матеріальними благами; в) виконувати покладені на неї законом обов'язки; г) нести відповідальність за порушення вимог соціально-забезпечувальних норм. Цивільна дієздатність буває повною (після досягнення 18 років), частковою (до 14 років) і неповною (з 14 до 18 років). До повної дієздатності прирівнюється зареєстрований шлюб неповнолітньої особи і надання їй повної цивільної дієздатності (ст. 34, 35) [24]. Оскільки діти з інвалідністю за загальним правилом не мають повної дієздатності, то інтереси вказаних осіб представляють їх законні представники, а саме батьки, прийомні батьки, батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу, усиновителі, опікуни, піклувальники (абз. 6 п. 2.1) [23]. Водночас діти з інвалідністю віком від 16 до 18 років можуть бути отримувачами державної соціальної допомоги на себе, якщо вони набули неповної або повної цивільної дієздатності (абз. 3 п. 2.6) [23]. У разі незгоди з рішенням ЛКК дитина старша 15 років може його оскаржити у встановленому порядку (п. 10) [14]. Трудові відносини з неповнолітніми можуть виникнути з 16 або 15 чи 14 років (ст. 188) [25] і з цього часу вони прирівнюються у правах до повнолітніх [25, ст. 187] та вважаються застрахованими особами (ст. 7) [26], а значить мають право на матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (ст. 25) [26] і вказані положення поширюються на дітей з інвалідністю (ст. 2-1) [25]. Неповнолітні особи віком від 14 до 18 років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто бе-

руть участь (ч. 3 ст. 47) [27]. Кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ч. 1 ст. 18, ч. 4 ст. 152) [28].

Питання дієздатності у праві соціального забезпечення не врегульовані. У вказаній галузі права мова може йти про процедурну дієздатність (вік звернення до органів соціального захисту населення) та процесуальну дієздатність (вік звернення до суду). На практиці до органів соціального захисту населення із заявами про надання певного виду соціального забезпечування дітям з інвалідністю звертаються їх законні представники. Закон дозволяє дитині незалежно від віку особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, колцентру з питань запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав свобод і законних інтересів (ч. 4 ст. 10) [9]. Процесуальна дієздатність достатньо врегульована процесуальним законом і діти з інвалідністю лише з окремих справ можуть із 14 років звертатися до суду, а в інших випадках інтереси в судових органах захищають їх законні представники.

У літературі висловлена думка, що новонароджена чи малолітня дитина може бути визнана дієздатною за нормами права соціального забезпечення (наприклад, щодо права дитини з інвалідністю на спеціальні виплати, а її права здійснюються законними представниками в рамках процедурних правовідносин) (с. 177) [29]. З такою думкою важко погодитися через помилкове розуміння авторами правової сутності юридичних категорій правоздатності та дієздатності. Дитина з інвалідністю у всіх без винятку справах є правоздатною. У матеріальних правовідносинах дієздатність буває повною частковою та неповною і пов'язана з обсягом певних прав особи стосовно розпорядження ними. Процедурна (процесуальна) дієздатність завжди є повною і стосується порушення та руху справи в компетентному органі. Оскільки дитина з інвалідністю такої дієздатності немає, то її у процедурних правовідносинах повністю замінює її законний представник, тобто останній і буде суб'єктом таких правовідносин.

Передумовою дієвості прав дитини з інвалідністю у сфері соціального захисту слугує продумана система їх гарантування. У праві соціального забезпечення їх найкраще називати економіко-правовими, оскільки тісно пов'язані між собою та ефективні тільки у такій зв'язці. Соціально-забезпечувальні права дітей з інвалідністю будуть реальними за умови їх фінансового обґрунтування та забезпечення ефективним юридичним механізмом гарантування. Економіко-правові гарантії виступають ланкою, що з'єднує права дитини з інвалідністю та їх ефективним здійсненням і не відносяться до елементів правового статусу особи з інвалідністю.

Навряд чи доцільно до самостійних компонентів правового статусу особи відносити юридичну відповідальність, яка розглядається як обов'язок нести відповідальність за порушення прав і свобод особи (різновид обов'язків) або як один із видів юридичних гарантій цього статусу чи складова деліктоздатності особи тощо.

Елементами правового статусу особи є права, свободи, законні інтереси та обов'язки особи. Інші вищеперераховані правові категорії сприяють кращому розумінню цих елементів, які визначають правову природу юридичного статусу особи і в тому числі особи з інвалідністю.

Права і свободи людини мають єдину правову природу і систему гарантій. Свободи – це закріплені в правових актах можливості певної поведінки і на відміну від прав не мають чіткого юридичного механізму їх реалізації, а обов'язок держави чи іншого суб'єкта полягає в утриманні від будь-яких дій, що порушують ці свободи. Останні (свобода думки, слова, віросповідання та ін.) не є предметом регулювання права соціального забезпечення і не входять до системи правового статусу особи у сфері соціального захисту.

Законні інтереси одні вчені відносять до елементів правового статусу особи, а інші – до позаправових чи доправових категорій. КСУ під терміном «охоронюваний законом інтерес» розуміє прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом як опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового

захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам. На погляд КСУ, поняття «охоронюваний законом інтерес» означає правовий феномен, який: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальновизнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування в межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благами; е) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом [30].

Законні інтереси в різних галузях права мають свої особливості. Це стосується і права соціального забезпечення, де в правовому регулюванні застосовуються імперативний метод, а правовідносини будуються за формулою: «Дозволено все, що передбачено в законі». Законні інтереси нерозривно пов'язані із суб'єктивними правами особи у сфері соціального забезпечення і виступають їх метою. Певні види соціального забезпечення надаються в результаті реалізації відповідних суб'єктивних прав, а не наявних в особи законних інтересів, які, як уже зазначалось, і є метою цих суб'єктивних прав. У зв'язку з цим законні інтереси не можуть бути окремим елементом правового статусу людини і в тому числі дитини з інвалідністю. Слід уточнити, що на сьогодні відсутні науково обґрунтовані публікації про сутність і правову природу законних інтересів у праві соціального забезпечення та їх роль як елемента правового статусу особи в соціально-забезпечуваних правовідносинах.

Висновки. Таким чином, елементами правового статусу дітей з інвалідністю є їх права та обов'язки. Особливістю цього статусу є те, що за загальним правилом правами розпоряджаються, а обов'язки виконують законні представники цих дітей. Розрізняють загальний правовий статус всіх дітей незалежно від їх фізичного і психологічного стану здоров'я та спеціаль-

ний, яким наділені діти з особливими потребами. Спеціальний статус і є предметом нашого дослідження.

Діти з інвалідністю користуються правами людини, що передбачені розділом II Конституції України, та правами дитини, які зазначені в Законі України «Про охорону дитинства». Вказане положення базується на ст. 7 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, в якій вказано, що держави зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод на рівні з іншими дітьми (ч. 1 ст. 7) [20]. Стан здоров'я цих дітей змушує державу пристосувати дані права до потреб дітей з інвалідністю. Конкретизовані і доповнені права отримали назву спеціальних прав дітей з інвалідністю.

Список використаних джерел

1. Об улучшении материального обеспечения инвалидов с детства: постановление Центрального комитета КПСС и Совета министров СССР от 23.05.1979 г. № 469. URL: <http://www.alppp.ru/law/socialnoe-obespechenie-i-socialnoe-strahovanie/79/postanovlenie-ck-kpss-sovmina-sssr-ot-23-05-1979--469.html> (дата обращения: 14.05.2020).

2. О порядке выдачи медицинского заключения на детей-инвалидов с детства в возрасте до 16 лет: приказ Минздрава СССР от 14.12.1979 г. URL: <http://base.garant.ru/4177357/> (дата обращения: 14.05.2020).

3. Об утверждении инструкции о порядке назначения и выплаты ежемесячных пособий инвалидам с детства: постановление Государственного комитета СССР по труду и социальным вопросам от 15.10.1979 г. № 437. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10080.htm (дата обращения: 14.05.2020).

4. О мерах по дальнейшему улучшению условий жизни инвалидов с детства: постановление Центрального комитета КПСС, Совета министров СССР, Всесоюзного центрального совета профессиональных союзов от 27.03.1986 г. № 400. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP860400.html (дата обращения: 14.05.2020).

5. Об основных началах социальной защищенности инвалидов в СССР: Закон СССР от 11.12.1990 г. № 1826-1. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3492#07071639262776876> (дата обращения: 14.05.2020).

6. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р.: ратиф. постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91. Дата оновлення: 20.11.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 14.05.2020).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 19.12.2017 р. № 2249-ХІІ. Дата оновлення: 19.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2249-19> (дата звернення: 14.05.2020).

8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ. Дата оновлення: 13.02.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 14.05.2020).

9. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ. Дата оновлення: 09.08.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 14.05.2020).

10. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. №2961-ІV. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 14.05.2020).

11. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-ІІІ. Дата оновлення: 02.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> (дата звернення: 14.05.2020).

12. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-ІVІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 14.05.2020).

13. Положення про лікарсько-консультативну комісію: затв. постановою КМУ від 21.11.2013 р. № 917. Дата оновлення: 05.06.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2020).

14. Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям: постанова КМУ від 21.11.2013 р. № 917-2013-п. Дата оновлення: 20.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2020).

15. Про затвердження Переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років: наказ Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 08.11.2001 року № 454-471-516. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1073-01> (дата звернення: 14.05.2020).

16. Про порядок затвердження переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 18 років: постанова КМУ від 26.07.2001р. № 889. Дата оновлення: 13.04.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-2001-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2020).

17. Про внесення змін до наказу МОЗ України від 04.12.2001 № 482 «Про затвердження порядку видачі медичного висновку про дитину-

інваліда віком до 16 років» (зі змінами): наказ Міністерства охорони здоров'я від 11.07.2005 р. № 342. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-05> (дата звернення: 14.05.2020).

18. Бондар Н. О. Передумови виникнення та формування сучасного світогляду щодо моделей інвалідності: міжнародний досвід. *Бізнес інформ*. 2013. № 3. С. 244–248

19. Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів: Закон України від 22.12.2011 р. № 4213-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4213-17> (дата звернення: 14.05.2020.).

20. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13.12.2016 р. № 995_g71. Дата оновлення: 06.07.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 14.05.2020).

21. Про затвердження порядку видачі медичного висновку про дитину з інвалідністю віком до 18 років: наказ Міністерства охорони здоров'я від 04.12.2001 р. № z0011-02 Дата оновлення: 27.11.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0011-02> (дата звернення: 14.05.2020).

22. Про затвердження Порядку оформлення, видачі, обліку та зберігання посвідчень для осіб, які одержують державну соціальну допомогу відповідно до Законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»: наказ Міністерства соціальної політики України від 11.01.2019 р. № z0130-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-19> (дата звернення: 14.05.2020).

23. Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України від 30.04.2002 року № 226-293-169. Дата оновлення: 05.10.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-02> (дата звернення: 14.05.2020).

24. Цивільний кодекс України: Закон України, прийнятий Верховною Радою України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 28.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 14.05.2020).

25. Про затвердження Кодексу законів про працю Української РСР: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z710322.html (дата звернення: 14.05.2020).

26. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. Дата оновлення: 13.02.2020 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14.05.2020).

27. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України, прийнятий Верховною Радою України від 11.03.2011 р. № 1501-06. Дата оновлення: 01.09.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06> (дата звернення: 14.05.2020).

28. Сімейний кодекс України: Закон України, прийнятий Верховною Радою України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 02.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 14.05.2020).

29. Аракчєев В. С., Агашев Д. В., Гречук Л. А. Право социального обеспечения России. учебное пособие. Томск: Изд-во НТЛ, 2006. Часть 1. 228 с.

30. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № v018p710-04. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04> (дата звернення: 14.05.2020).

Stashkiv B., Denysenko K., Zinchuk Yu.

LEGAL STATUS OF CHILD WITH DISABILITIES AS LEGAL CATEGORY OF SOCIAL SECURITY (PART I)

The article is devoted to the study of such a legal category as the legal status of a child with disabilities in the field of social security, its structural elements, the relationship with the status of other categories of material support recipients.

The authors conclude that the elements of the legal status of a child with disabilities are only his/her rights and responsibilities, which are realized by him/her through a legal representative or with hi/her active assistance. Freedom is not the subject of a study of social security law and is not part of a child's legal status.

Legal capacity indicates that a child with disabilities is a subject of social security law and has the rights and responsibilities provided by this branch of law since birth until reaching adulthood.

In most cases, children with disabilities are not aware of the importance of their actions and cannot be guided by them, that is, to dispose of rights and responsibilities, and therefore they cannot be full-fledged subjects of social security relations. In such legal relations, they are often replaced by legal representatives.

The special rights of a child with disabilities in the field of social protection are the child's legal possibilities with the assistance of his/her legal representative to receive additional types of compensatory social security, which are associated with disability due to persistent dysfunction.

In social security law, ensuring the responsibilities and violating of them rely on the child's legal representative. Some responsibilities may be imposed on a child with disabilities when he/she receives social services, but in most cases he/she will be morally responsible for the violation.

In the article the authors conditionally divided three categories of children with special needs: 1) children with disabilities; 2) children with serious illnesses who have not been diagnosed with disabilities; 3) children with mental or physical disabilities who have no grounds for establishing disability.

Key words: *the concept of the category "child with disabilities", the procedure for establishing disability in children, elements of the legal status of a child with disabilities, rights and responsibilities of children with disabilities in social protection, social benefits for children with disabilities, social services for children with disabilities.*

References

1. Ukraine (1979), *On Improving the Material Support of the Disabled Persons since Childhood: the decision of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR*, available at: <http://www.alppp.ru/law/socialnoe-obespechenie-i-socialnoe-strahovanie/79/postanovlenie-ck-kpss-sovmina-sssr-ot-23-05-1979--469.html> (last accessed: 14.05.2020).

2. Ukraine (1979), *On the Procedure for Issuing a Medical Certificate for Disabled Children since Childhood who are Under 16 years: Order of the Ministry of Health of the USSR*, available at: <http://base.garant.ru/4177357/> (last accessed: 14.05.2020).

3. Ukraine (1979), *On the Statement of the Instruction on the Order of Appointment and Payment of Monthly Grants to Invalids since Childhood: Resolution of the USSR State Committee for Labor and Social Affairs*, available at: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10080.htm (last accessed: 14.05.2020).

4. Ukraine (1986), *On Measures for Further Improvement of Living Conditions of Disabled People since Childhood: Resolution of the Central Committee of the CPSU, Council of Ministers of the USSR, All-Union Central Council of Trade Unions*, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP860400.html (last accessed: 14.05.2020).

5. Ukraine (1990), *On Fundamental Principles of Social Protection of the Disabled in the USSR: Law of the USSR*, available at: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3492#07071639262776876> (last accessed: 14.05.2020).

6. Ukraine (1989), *UN Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989: ratified by a resolution of the Verkhovna Rada, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv*, available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (last accessed: 14.05.2020).

7. Ukraine (2017), *On Amendments of Certain Legislative Acts of Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2249-19> (last accessed: 14.05.2020).

8. Ukraine (1991), *On Fundamentals of Social Protection of Disabled Persons in Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (last accessed: 14.05.2020).

9. Ukraine (2001), *On the Protection of childhood*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (last accessed: 14.05.2020).

10. Ukraine (2005), *On the Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (last accessed: 14.05.2020).

11. Ukraine (2000), *On State Social Assistance to Persons with Disabilities since Childhood and Children with Disabilities*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> (last accessed: 14.05.2020).

12. Ukraine (2019), *On Social Services*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (last accessed: 14.05.2020).

13. Ukraine (2013), *Regulations on the Medical Advisory Commission*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-%D0%BF> (last accessed: 14.05.2020).

14. Ukraine (2019), *On Issues of Establishing Medical Disability Commissions for Children*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-%D0%BF> (last accessed: 14.05.2020).

15. Ukraine (2001), *On Statement of the List of the Medical Indications Giving the Right to Receiving the State Social Support for Disabled Children who are under 16 years*: Order of the Ministry of Health, the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Health, the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1073-01> (last accessed: 14.05.2020).

16. Ukraine (2005), *On the Order of the Statement of the List of the Medical Indications Giving the Right to Receiving the State Social Support for Disabled Children who are under 18 years*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-2001-%D0%BF> (last accessed: 14.05.2020).

17. Ukraine (2005), *On Amendments to the Order of the Ministry of Health of Ukraine dated December 04, 2001 N482 "On Statement of the List of the Medical Indications Giving the Right to Receiving the State Social Support for Disabled Children who are under 16 years"* (with amendments): Order of the Ministry of Health, Ministry of Health of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-05> (last accessed: 14.05.2020).

18. Bondar, N. O. (2013), Prerequisites for the emergence and formation of a modern worldview on models of disability: international experience, *Business inform.*

19. Ukraine (2011), *On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Rights of Disabled Persons*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4213-17> (last accessed: 14.05.2020).

20. Ukraine (2016), *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (last accessed: 14.05.2020).

21. Ukraine (2001), *On the Order of the Statement of the Medical Indications Giving the Right to Receiving the State Social Support for Disabled Children who are under 18 years*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0011-02> (last accessed: 14.05.2020).

22. Ukraine (2019), *On the Statement of the Order of Registration, Issue, Storage of Certificates for the Persons Receiving the State Social Support According to the Laws of Ukraine "On State Social Support to Disabled Persons since Childhood and Children with Disabilities" ma "On State Social Support to Persons who are not Entitled to a Pension and to Persons with Disabilities"*: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-19> (last accessed: 14.05.2020).

23. Ukraine (2002), *On Approval of the Procedure for Providing State Social Support to Disabled Children since Childhood and Children with Disabilities*: Order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Labor and Social Policy, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-02> (last accessed: 14.05.2020).

24. Ukraine (2003), *Civil Code of Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (last accessed: 14.05.2020).

25. Ukraine (1971), *On Approval of the Labor Code of the Ukrainian SSR*: Law of the USSR, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z710322.html (last accessed: 14.05.2020).

26. Ukraine (1998), *Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Compulsory State Social Support*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80> (last accessed: 14.05.2020).

27. Ukraine (2011), *Civil Procedure Code of Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06> (last accessed: 14.05.2020).

28. Ukraine (2002), *Family Code of Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (last accessed: 14.05.2020).

29. Arakcheev, V. S., Ahashev, D. V., Hrechuk, L. A., (2006), *Russian Social Security Law*, Part 1: manual, NTL Publishing House, Tomsk.

30. Ukraine (2004), *Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Petition of 50 People's Deputies of Ukraine Regarding the Official Interpretation of Certain Provisions of Part one of Article 4 of the Civil Procedure Code of Ukraine (case of legally protected interest)*: Decision of the Constitutional Court of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04> (last accessed: 14.05.2020).

Продовження в наступному номері

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 347.73

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.051

Ніщимна С. О.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7424-7688;

Крупко Я. М.,

кандидат юридичних наук, начальник аспірантури, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-1578-2303

БЮДЖЕТНЕ ПРАВО ЯК ПРОВІДНА ПІДГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Стаття присвячена характеристиці бюджетного права як провідної підгалузі фінансового права. Проблематика бюджетного права, як сфера реалізації бюджетної діяльності, розглядалась у численних загальнотеоретичних дослідженнях. Однак і сьогодні це питання знаходиться в центрі уваги вчених і практиків, особливо, коли йдеться про спеціальні галузеві дослідження. У науці фінансового права ця проблема ускладнюється неоднозначним розумінням системи фінансового права, його поділу на загальну й особливу частини, структури обох цих частин.

Ключові слова: фінансове право, бюджетне право, підгалузь, бюджетний устрій, бюджетний процес, бюджетна діяльність.

Постановка проблеми. На відміну від деяких інститутів і підгалузей фінансового права, навколо яких ведеться дискусія з питання їх включення або виключення з цієї галузі (наприклад, податкове, банківське, валютне, емісійне, грошове право), бюджетне право є центральною підгалуззю фінансового права та беззаперечно входить до його структури. Більше того, бюджетне право іноді повністю ототожнюють з фінансовим правом і публічними фінансами, що характерно для наукової позиції французьких учених [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження стали наукові праці вчених-дослідників проблем фінансового права: Л. К. Воронової, О. П. Гетманець, О. О. Дмитрик, І. Б. Заверухи, С. Т. Кадькаленка, Л. М. Касьяненко, А. Н. Козиріна, Т. В. Конюхової, І. Є. Криницького, М. П. Кучерявенка, Т. А. Латковської, А. А. Лукашева, О. А. Музики-Стефанчук, А. А. Нечай, О. П. Орлюк, М. І. Піскотина, Н. Ю. Пришви, Л. А. Савченко, А. І. Худякова, В. Д. Чернадчука, Н. Я. Якимчук та ін.

Проблематиці бюджетного права, як сфери реалізації бюджетної діяльності, присвячені численні загальнотеоретичні дослідження. Однак і сьогодні це питання знаходиться в центрі уваги вчених і практиків, особливо, коли йдеться про спеціальні галузеві дослідження. У науці фінансового права ця проблема ускладнюється неоднозначним розумінням системи фінансового права, його поділу на загальну й особливу частини, структури обох цих частин.

Метою статті є виявлення, постановка й вирішення фундаментальних теоретико-прикладних проблем бюджетного права як сфери реалізації бюджетної діяльності, що має позитивно вплинути на правову регламентацію окремих видів і напрямків цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу. Бюджетне право, відповідно до традиційних поглядів вітчизняних дослідників на структуру галузей права в цілому, та фінансового права, зокрема, є складовою особливої частини фінансового права та провідною його підгалуззю.

Бюджетне право розглядається як сукупність фінансово-правових норм, що регулюють фінансові відносини, що виникають у зв'язку з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих фондів коштів. Цю позицію відстоювала у своїх працях і академік Л. К. Воронова, яка визначала бюджетне право як підгалузь фінансового права та характеризувала його як сукупність правових норм, що регулюють бюджетний устрій, структуру й порядок розподілу доходів і витрат бюджетної системи, повноваження держави та органів місцевого самоврядування в галузі бюджетів та бюджетний процес [2, с. 115].

Виходячи з цього можна визначити коло відносин, що є предметом бюджетного права. Це коло окреслює відносини пов'язані з:

- встановленням бюджетного устрою й бюджетної системи;
- встановленням структури доходів і видатків бюджетної системи та їх розподілення між бюджетами різних рівнів;
- розмежуванням бюджетної компетенції між державою та територіальними громадами;
- організацією бюджетного процесу та здійсненням контролю за виконанням бюджетів.

Одними з перших науковців, що досліджували проблеми фінансового права, були М. І. Піскотін та Ю. А. Ровінський, які наполягали на доцільності виокремлення підгалузей у системі фінансового права. Піскотіна М. І. можна вважати першим, хто зацентрував увагу на появі у фінансовому праві такої підгалузі, як бюджетне право [3, с. 69].

Безчеревних В. В. вважав, що до системи фінансового права входять більш великі елементи, порівняно з інститутами. До них він відносив розділ бюджетного права та розділ державних доходів [4, с. 34].

Місце ж бюджетного права, як сукупності правових норм, що регулюють бюджетні відносини в правових системах різних держав, визначається по-різному. Так, у державах романо-германської правової системи бюджетне право розглядається як підгалузь або розділ фінансового права. У державах англосаксонського права норми, що регулюють бюджетні відносини, частіше розпорошені по різних актах конституційного та адміністративного права [5, с. 33–34]. Хоча є й приклади віднесення бюджетного права до комплексних галузей права [6, с. 92–93].

У зарубіжних державах бюджетне право систематизує знання про правове регулювання публічних фінансів відповідно до принципу плановості та щорічного (періодичного) ветування (розгляду, голосування) представницьким (законодавчим) органом влади основного фінансового акта – бюджету [5, с. 33].

Останнім часом учені все частіше стали звертати увагу на систему фінансового права. Так, колектив науковців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого порушує пи-

тання про відсутність загальної частини фінансового права як сукупності фінансово-правових норм, які стосуються та виявляються в інститутах особливої частини фінансового права [7, с. 105].

Характеризуючи складові елементи особливої частини фінансового права, дослідники акцентують увагу на тому, що «безумовною ознакою появи в межах фінансово-правової галузі інституту, який перетворюється на підгалузь або в перспективі на окрему галузь, є не лише кількісне накопичення фінансово-правових норм, а й якісне перетворення, складне структурування вже наявних норм, а також тих, що мають ухвалюватися. Одним із яскравих прикладів цього є відокремлення бюджетного та податкового права в підгалузі фінансового права» [7, с. 101].

За твердженням Л. В. Вакарюк, у сучасних умовах розвитку держави бюджетне право остаточно сформувалося як підгалузь фінансового права. Цьому сприяли такі фактори:

1) охоплення своїм регулювальним впливом широкого кола суспільних відносин;

2) результатом розвитку бюджетно-правових відносин стало ухвалення Бюджетного кодексу України [8, с. 101, 105].

Особливість бюджетного права України, як підгалузі фінансового права, полягає в тому, що:

– містить велику кількість фінансово-правових норм, що вміщені в масиві бюджетних нормативно-правових актів: Бюджетному кодексі України, щорічних законах про Державний бюджет, рішеннях про місцеві бюджети тощо;

– складається з бюджетно-правових норм і є різновидом фінансово-правових норм;

– відносини виникають під час здійснення бюджетної діяльності, регулюють процес формування, розподілу і використання фондів грошових коштів держави і місцевого самоврядування;

– суб'єктний склад бюджетних правовідносин має свою специфіку і включає державу як специфічний суб'єкт, територіальні утворення, які є власниками бюджетів відповідного рівня, й органи виконавчої влади в межах своїх повноважень.

Худяков А. І. розділяє бюджетне право на загальну частину (охоплює бюджетний устрій, управління в галузі бюджету; правові основи бюджетного планування; правові основи бюджет-

ного контролю) та особливу частину (охоплює інститути правового регулювання доходів бюджетів; правового регулювання видатків бюджетів; правового регулювання державного кредиту) [9, с. 24].

Конюхова Т. В. розглядає бюджетне право як підгалузь фінансового права і, підтримуючи А. І. Худякова, розділяє його на дві частини – загальну й особливу [10]. Так, інститутами загальної частини бюджетного права є: бюджетні повноваження держави, її суб'єктів та муніципальних утворень, бюджетний устрій. Інститутами особливої частини (матеріального характеру), на думку вченої, є доходи бюджетів, витрати бюджетів, збалансованість бюджетів, державний та муніципальний борг, зовнішні боргові вимоги, міжбюджетні трансферти, державні позабюджетні фонди.

До інститутів особливої частини (організаційного характеру) віднесені: бюджетний процес, бюджетний облік і звітність, державний і муніципальний фінансовий контроль, відповідальність за порушення бюджетного законодавства. На наш погляд, виділення названих інститутів є не зовсім коректним. Наприклад, бюджетний облік і звітність – це відносини або діяльність, що здійснюється в рамках бюджетного процесу. Штучне їх виділення від інституту «бюджетний процес», на нашу думку, є необґрунтованим. Наступне застереження стосується інституту «державний і муніципальний фінансовий контроль». Вважаємо, що, описуючи інститути бюджетного права, слід виділяти бюджетний контроль як вид публічного фінансового контролю.

На думку Т. В. Конюхової, запропонована нею система інститутів бюджетного права дозволяє розкрити нерозривний зв'язок інститутів бюджетного права між собою, а також з інститутами інших підгалузей фінансового права. Так, інститут доходів бюджетів включає в доходи бюджетів відрахування від податків і зборів, тісно пов'язаний з податковим правом. Субінститут асигнувань містить у собі низку субінститутів. Таким чином, система бюджетного права складається з інститутів, субінститутів, ще більш дрібних (мініінститутів) і норм-приписів. У зв'язку з цим автор пропонує виділити такі види інститутів: а) інститути, що розділяють галузі (підгалузі) на частини; б) субінститути – дрібніші; в) мініінститути – найдрібніші, що належать до муніципальної власності [10, с. 4]. Вважаємо, що

запропоноване бачення системи інститутів бюджетного права не стільки дозволяє розкрити якийсь зв'язок, скільки породжує ще більше питань. Намагаючись висвітлити всю систему бюджетного права, автор мала б не тільки констатувати, але і розкрити бюджетно-правові інститути, субінститути й мініінститути, а не обмежуватися тільки їх перерахуванням. Крім того, Т. В. Конюхова зазначає, що основними принципами виділення інституту є кількісний склад норм та їх публічна, громадська та економічна значущість. Очевидно, що в цьому випадку йдеться не про принципи, а про критерії виділення інститутів.

Учений С. В. Запольський підкреслює, що бюджетне право як підгалузь фінансового права є внутрішньо єдиною та практично неподільною. У її структурі він виділяє норми, які: 1) визначають бюджетний устрій; 2) регулюють розподіл доходів і витрат між різними ланками бюджетної системи; 3) встановлюють порядок та способи забезпечення збалансованості бюджетів; 4) закріплюють порядок виконання видаткової частини бюджету; 5) регулюють міжбюджетні відносини [11, с. 87].

Звертаючись до характеристики предмета бюджетного права, деякі вчені визначають його як сукупність суспільних відносин у сфері бюджетної діяльності держави і територіальних громад, які виникають у результаті їх державного встановлення, закріплення або регулювання. Ці суспільні відносини класифікуються у відокремлені групи, які виникають щодо:

- бюджетного устрою держави;
- встановлення й структури дохідних джерел бюджетів різних рівнів;
- порядку розподілення витрат між ланками бюджетної системи;
- міжбюджетного регулювання;
- повноважень держави і територіальних громад у галузі бюджету;
- порядку здійснення відносин, що регулюють бюджетний процес;
- порядку регулювання відносин щодо встановлення підстав відповідальності за порушення бюджетного законодавства [8, с. 114].

Традиційно бюджетне право розглядається як сукупність двох інститутів: бюджетний устрій і бюджетний процес. Такий поділ обумовлено наявністю матеріальних і процесуальних норм бюджетного права. Свого часу вчений В. В. Безчеревних писав, що бюджетне право складається з двох підрозділів (інститутів): один з них – «бюджетний устрій» (присвячений матеріальним бюджетно-правовим нормам), інший – «бюджетний процес» (присвячений процесуальним бюджетно-правовим нормам) [4, с. 39].

Учений М. І. Піскотін стосовно цього зазначав, що поділ норм бюджетного права на матеріальні й процесуальні виглядає цілком реально і чітко [12, с. 57].

У вітчизняних роботах з фінансового права під редакцією Л. К. Воронової, Т. А. Латковської, М. П. Кучерявенка, О. А. Музики-Стефанчук, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пришви, Л. А. Савченко та інших бюджетне право так чи інакше пов'язують з матеріальним і процесуальним правом. При цьому різні підходи до визначення бюджетного права в цілому не заперечують того, що його норми регулюють бюджетні відносини, пов'язані з бюджетною діяльністю. На думку В. Д. Чернадчука, сферою виникнення та розвитку бюджетних відносин є бюджетна діяльність держави й адміністративно-територіальних одиниць, яка, в свою чергу, є видом публічної фінансової діяльності [13, с. 57]. На наш погляд, така діяльність здійснюється не стільки державою, як її органами, але не адміністративно-територіальними одиницями, а відповідними органами місцевої влади.

Висновки. Підтримуючи поділ бюджетного права на дві частини: матеріальну й процесуальну, можемо говорити про існування бюджетно-матеріальної та бюджетно-процесуальної діяльності. У будь-якому разі бюджетне право є провідною підгалуззю фінансового права, яка існує й реалізується в межах бюджетної діяльності.

Список використаних джерел

1. Газье А. Публичное право Франции и России: пересечения и параллели. *Правоведение*. Москва. 2003. № 3 (248). С. 30–54.
2. Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник. Київ: Прецедент; Моя книга, 2006. 448 с.
3. Очерки бюджетно-правовой науки современности: монография / под общ. ред. Е. Ю. Грачевой и Н. П. Кучерявенко. Москва; Харьков: Право, 2012. 512 с.

4. Бесчеревных В. В. Компетенция Союза ССР в области бюджета. Москва: Юрид. лит., 1976. 176 с.
5. Козырин А. Н. Финансовое право и управление публичными финансами в зарубежных странах. Москва: ЦППИ, 2009. 182 с.
6. Starck В., Roland Н., Boyer L. Introduction au droit. Seme edition. Paris, 2000. 154 с.
7. Фінансове право: підручник / О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.; за ред. М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2017. 374 с.
8. Вакарюк Л. В. Інститути бюджетного права як підглузі фінансового права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 210 с.
9. Худяков А. И. Финансовое право Республики Казахстан. Особенная часть. Алматы: Норма-К, 2000. 344 с.
10. Конюхова Т. В. Система институтов бюджетного права Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук. Москва, 2012. 36 с.
11. Запольский С. В. Дискуссионные вопросы теории финансово-го права: монография. Москва: РАП, Эксмо, 2008. 153 с.
12. Пискотин М. И. Советское бюджетное право. Основные проблемы. Москва: Юрид. лит., 1971. 312 с.
13. Чернадчук В. Д. Стан та перспективи розвитку бюджетних правовідносин в Україні: монографія. Суми: Ун-ка кн., 2008. 456 с.

Nishchymna S., Krupko Ya.

BUDGET LAW AS THE MAIN SUB-BRANCH OF FINANCIAL LAW

The article is dedicated to characteristics of Budget Law as the main sub-branch of Financial Law. A lot of general theoretical researches are devoted to the problem of Budget Law as the sphere of maintaining budgetary activity. But this question is in the center of scientists and practitioners' attention, especially, when it concerns specific branch researches. In the science of Financial Law this problem is complicated by the absence of strict understanding of Financial Law System, its division into general and special parts, the structures of both of these parts.

Budget Law, according to traditional domestic scholars' views on the branches of law structure in general and Financial Law in particular, is a component of special part of Financial Law and its main sub-branch.

The attention is concentrated on the problem of determination the place of Budget Law as a complex of legal norms, which regulate budgetary relations in legal systems of different states: complex branch of law; sub-branch of Financial Law; totality of two institutes: budgetary arrangement and budgetary process.

Recently, the scholars began to pay their attention to the System of Financial Law, more often. So that, the scientists of Yaroslav Mudryi National Law University ask question, concerning the absence of general part of Financial Law, as a complex of financial and legal norms, which reveal in special part of Financial Law Institutes.

Traditionally Budget Law is considered to be a complex of two institutes: budgetary arrangement and budgetary process. Such division is determined by material and procedural rules of Budget Law. Budgetary activity of the state and its bodies is the sphere of budgetary relations rising and development.

Supporting division of Budget Law into two parts: material and procedural, it can be talked about the existence of budgetary-material and budgetary-procedural activity. In any case, Budget Law is the main sub-branch of Financial Law, which exists and is realized within budgetary activity.

Key words: *Financial Law, Budget Law, sub-branch, budgetary system, budgetary process, budgetary activity.*

References

1. Gazye, A. (2003), "Public Law of France and Russia: intersections and parallels", *Jurisprudence*, No. 3 (248), pp. 30–54.
2. Voronova, L. K. (2006), *Financial Law of Ukraine*, Moia knyha, Prtsedent, Kyiv.
3. Gracheva, Ye. Yu. and Kucheriavenko, N. P. (2012), *Essays on modern budget and legal science: a monograph*, Pravo, Moscow, Kharkov.
4. Bescherevnykh, V. V. (1976), *Competence of the USSR in the field of budget*, Yurid. lit., Moscow.
5. Kozyrin, A. N. (2009), *Financial Law and public finance management in foreign countries*, TSPPI, Moscow.
6. Starck, B., Roland, H. and Boyer, L. (2000), *Introduction au droit*, 5eme edition, Paris.
7. Dmytryk, O. O., Krynytskyi, I. Ye. and Lukashev, O. A. (2017), *Financial Law: a textbook*, Pravo, Kharkiv.
8. Vakariuk, L. V. (2009), "Institutions of Budget Law as a subject of Financial Law", Ph.D. in Law Thesis, Kyiv.
9. Khudiakov, A. I. (2000), *Financial Law of the Republic of Kazakhstan. Special part*, Publishing house "Norma-K", Almaty.
10. Koniukhova, T. V. (2012), "System of Budget Law Institutions of Russian Federation", Abstract of Ph.D. in Law dissertation, Moscow.
11. Zapolskiy, S. V. (2008), *Discussion questions of the Theory of Financial Law: a monograph*, RAP, Eksmo, Moscow.
12. Piskotin, M. I. (1971), *Soviet Budget Law. Main problems*, Yurid. lit., Moscow.
13. Chernadchuk, V. D. (2008), *State and prospects for the development of budgetary legal relations in Ukraine: a monograph*, Univ. kn., Sumy.

УДК 328.185

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.060

Шамрук Н. Б.,

кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9308-3754;

Макієнко А. А.,

слухач магістратури, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2418-9536

ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті елементи адміністративно-правового статусу ДВС України розглянуто через призму складових, зокрема: мети, завдання, функції, компетенції та повноважень, принципів ДВС України. Адже високоякісне виконання судових рішень і рішень інших органів – один з основних пріоритетів Міністерства юстиції України, оскільки держава має забезпечувати не тільки справедливий розгляд справ у судах та інших органах, але і гарантувати справедливе, якісне та швидке виконання (реалізацію) таких рішень. Це завдання покладено на органи державної виконавчої служби та приватних виконавців.

Ключові слова: мета, завдання, функції, компетенція, повноваження, взаємодія ДВС України.

Постановка проблеми. Дослідження адміністративно-правового статусу Державної виконавчої служби України є необхідним у сучасних умовах, адже прагнення України стати повноправним членом у Європейському Союзі обумовило необхідність комплексного реформування стандартів здійснення правосуддя, в тому числі в частині підвищення ефективності виконавчого провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання примусового виконання рішень та адміністративно-правового статусу ДВС України на різних історичних етапах привертати увагу представників різних галузей правової науки. Безпосередньо елементи адміністративно-правового статусу ДВС України досліджувалися такими науковцями: К. В. Бернатович, С. К. Гречанюк, О. В. Задорожня, Р. С. Калінін, Г. В. Коваль, М. Л. Лук'янова, П. В. Макушев, Н. А. Сергієні, Д. В. Сіверін, Д. П. Фіолев-

ський. Проте незважаючи на розмаїття наукових праць, не применшуючи здобутки їх авторів, варто зазначити, що комплексних наукових досліджень діяльності ДВС України в умовах становлення змішаної системи виконання рішень немає.

Метою статті є висвітлення елементів адміністративно-правового статусу Державної виконавчої служби України, зокрема: мети, завдання, функцій, компетенції, повноважень ДВС України з метою вдосконалення та подальшого розвитку національного законодавства у сфері виконання судових рішень та рішень інших державних органів.

Виклад основного матеріалу. Міністерство юстиції України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мін'юст є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної правової політики, політики з питань банкрутства, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) (далі – виконання рішень), державної реєстрації актів цивільного стану, речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, обтяжень рухомого майна, реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, у сфері правової освіти населення; забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення та функціонування державної системи страхового фонду документації [1].

Серед тридцяти трьох департаментів, служб, інспекцій та управлінь Міністерства юстиції України Департамент державної виконавчої служби посідає важливе місце, адже основними завданнями Департаменту державної виконавчої служби є:

– забезпечення формування і реалізації державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб);

– забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень у порядку, встановленому законодавством.

Департамент відповідно до покладених на нього завдань:

– організовує, забезпечує та контролює примусове виконання рішень у випадках, передбачених законом;

– організовує інформаційне забезпечення виконавчого провадження, зокрема електронного документообігу, забезпечує ведення Єдиного державного реєстру виконавчих проваджень та здійснює контроль за внесенням державними виконавцями відомостей про вчинені виконавчі дії;

– здійснює державний нагляд та контроль за додержанням законодавства про виконавче провадження, правильністю, своєчасністю та повнотою вчинення виконавчих дій державними виконавцями;

– надає державним виконавцям роз'яснення та рекомендації з питань примусового виконання рішень;

– забезпечує контроль за роботою структурних підрозділів територіальних органів Мін'юсту, що забезпечують здійснення повноважень у сфері примусового виконання рішень;

– бере участь у міжнародному співробітництві у сфері примусового виконання рішень, налагоджує і підтримує зв'язки з міжнародними організаціями;

– організовує та контролює роботу державних виконавців, вживає заходів щодо її поліпшення, здійснює керівництво та проводить перевірку діяльності структурних підрозділів територіальних органів Мін'юсту, що забезпечують здійснення повноважень у сфері організації примусового виконання рішень;

– здійснює інші функції в межах повноважень Департаменту [2].

У статті 1 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 № 1403-VIII, встановлено, що примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) (далі – рішення) покладається на органи державної виконавчої служби та у визначених Законом України «Про виконавче провадження» випадках – на приватних виконавців [3].

Крім того, стаття 5 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII встановлює, що «примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та в передбачених цим Законом випадках на приватних виконавців, правовий статус та організація діяльності яких встановлюються Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [4].

Отже, аналіз вищезазначених нормативно-правових актів дає нам можливість стверджувати, що в цих нормативно-правових актах немає чітко визначеної мети діяльності ДВС України. А тому варто було б доповнити частину першу ст. 3 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» пунктом, де вказати – метою діяльності державної виконавчої служби є забезпечення законних прав та інтересів учасників виконавчого провадження та забезпечення пріоритетних державних завдань.

ДВС України здійснює виконання рішень відповідно до законів України, а це означає, що процедура і принципи виконання рішень мають бути визначені винятково на законодавчому рівні. Це положення також підкріплюється вимогою частини 2 ст. 19 Конституції України, де зазначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5].

Міністерство юстиції України через Департамент державної виконавчої служби здійснює керівництво та контроль за діяльністю органами державної виконавчої служби, добір кадрів, методичне керівництво діяльністю державних виконавців, підвищення їх професійного рівня, фінансове і матеріально-технічне забезпечення, розглядає скарги на дії державних виконавців, організовує виконання рішень відповідно до законодавства, надає роз'яснення та рекомендації щодо виконання державними виконавцями рішень у порядку, встановленому законом.

На Державну виконавчу службу України покладено головну функцію – реалізації державної політики у сфері організації виконання рішень судів та інших органів відповідно до законів.

Шелевер Н. В. зазначає, що у зв'язку із обранням Україною курсу на євроінтеграцію, одним із першочергових завдань для нашої держави є підвищення якості виконання судових рішень, для чого і необхідний належний контроль з боку судової гілки влади. Разом з тим автор зазначає, що «судовий контроль має полягати не лише в можливості оскарження рішень, дій та бездіяльності посадових осіб ДВС в апеляційному та касаційному оскарженні, але і в нагляді суду за належним виконанням своїх рішень. А тому забезпечення ефективного судового контролю є важливим завданням для нашої держави [6, с. 97].

У статті 3 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 № 1403-VIII, зазначено, що завданням органів державної виконавчої служби та приватних виконавців є своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом [3]. Проте в законодавстві не визначено й функції ДВС України, лише аналіз відповідних положень дозволяє нам їх виділити, зокрема, на наш погляд, відповідно до покладених на ДВС України завдань виконує такі основні функції:

- формування та реалізація державної політики у сфері організації примусового виконання рішень;
- забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень у порядку, встановленому законодавством;
- забезпечення розроблення проєктів законів та інших нормативно-правових актів, пропозицій щодо вдосконалення законодавства та подання їх в установленому порядку на розгляд;
- узагальнення практики застосування законодавства та надання методичних рекомендацій з питань, що належать до компетенції;
- надання роз'яснень з питань, пов'язаних з діяльністю територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління;
- аналізує результати діяльності та вживає заходи щодо підвищення ефективності функціонування територіальних органів;
- здійснення контролю за організацією діяльності установ.

На нашу думку, також важливими елементами адміністративно-правового статуту є компетенції та повноваження ДВС Ук-

раїни. Компетенція – це сукупність повноважень, прав та обов'язків державного органу, установи або посадової особи, які вони зобов'язані використовувати для виконання своїх функціональних завдань. Компетенцію державного органу чи посадової особи становлять їхні повноваження, визначені законом [7].

Дослідження приписів законів щодо діяльності ДВС України показує, що відповідно до покладених на ДВС України завдань до повноважень слід віднести:

- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів;

- забезпечує доступ державних та приватних виконавців до баз даних і реєстрів, зокрема електронних, що містять інформацію про боржників, їх майно та кошти;

- забезпечує функціонування автоматизованої системи виконавчого провадження;

- здійснює контроль за діяльністю державних виконавців;

- здійснює відповідно до закону державне регулювання діяльності приватного виконавця;

- організовує ведення обліково-статистичної звітності органами державної виконавчої служби;

- надає державним та приватним виконавцям роз'яснення та рекомендації з питань примусового виконання рішень;

- забезпечує контроль за роботою структурних підрозділів територіальних органів Міністерства, що забезпечують здійснення повноважень у сфері примусового виконання рішень;

- здійснює міжнародне співробітництво у сфері примусового виконання рішень, налагоджує і підтримує зв'язки з міжнародними організаціями;

- виконує аналітичні, інформаційні, методичні, організаційні та інші види робіт, пов'язані із забезпеченням реалізації арештованого майна;

- затверджує зразки та описи печаток органів державної виконавчої служби, приватного виконавця;

- інформує громадськість про свою діяльність та про стан реалізації державної політики у визначених сферах діяльності;

- здійснює інші повноваження, визначені законами.

Отже, бачимо, що законодавство доволі чітко визначає повноваження ДВС України, натомість усі ці повноваження мають здійснюватися на основі встановлених принципів. Принципи діяльності органів державної виконавчої служби та приватних виконавців встановлені у ст. 4 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», яка передбачає, що діяльність органів державної виконавчої служби та приватних виконавців здійснюється з дотриманням принципів: верховенства права, законності, незалежності, справедливості, неупередженості та об'єктивності, обов'язковості виконання рішень, диспозитивності, гласності та відкритості виконавчого провадження та його фіксування технічними засобами, розумності строків виконавчого провадження, співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями. Вказані принципи мають бути вектором функціонування ДВС України.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, варто підсумувати, що елементами адміністративно-правового статусу державної виконавчої служби України є: адміністративна правосуб'єктність: права, обов'язки, заборони і відповідальність за їх порушення, а також гарантії. Усі ці елементи можна визначити, дослідивши мету, завдання, функції ДВС України, компетенції та повноваження ДВС України.

ДВС України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, ухваленими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства. А завданням ДВС України є своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом.

Встановлено, що в законодавстві не визначено функції ДВС України. Аналіз відповідних положень дозволив їх виділити, зокрема, на наш погляд, відповідно до покладених на ДВС України завдань виконує такі функції: формування та реалізацію державної політики у сфері організації примусового виконання рішень, забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень, аналізує результати діяльності та

вживає заходи щодо підвищення ефективності функціонування територіальних органів, здійснення контролю за організацією діяльності установ. Слід доповнити ч. 1 ст. 3 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» пунктом, де зазначити, що метою діяльності державної виконавчої служби є забезпечення законних прав та інтересів учасників виконавчого провадження та забезпечення пріоритетних державних завдань.

Список використаних джерел

1. Положення про Міністерство юстиції України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. Дата оновлення: 12.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.08.2020).

2. Департамент державної виконавчої служби. URL: <https://minjust.gov.ua/m/departament-derjavnoi-vikonavchoi-slujbi> (дата звернення: 18.08.2020).

3. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> (дата звернення: 18.08.2020).

4. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. Дата оновлення: 01.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 18.08.2020).

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/96> (дата звернення: 18.08.2020).

6. Шелевер Н. В. Особливості судового контролю за виконанням рішень судів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 26. С. 93–98.

7. Постанова Верховного Суду (Колегії суддів Касаційного адміністративного суду) від 05 липня 2019 р., судова справа №802/833/17-а. URL: https://protocol.ua/ru/vs_kas_spir_shchodo/ (дата звернення: 18.08.2020).

Shamruk N., Makienko A.

ELEMENTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

High-quality execution of court decisions and decisions of other bodies is one of the main priorities of the Ministry of Justice of Ukraine, as the state must not only ensure fair consideration of cases in courts and other bodies, but also guarantee fair, high-quality and fast execution of such decisions. This task is assigned to the bodies of the State Executive Service and private bailiffs.

Reform of execution of court decisions in general and the bodies of the State Executive Service in particular is key one both for Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine. The steps already taken in the area of judicial reform and are being implemented today are yielding positive results, but the reform should be continued. In future, it is necessary to ensure the protection of society by ensuring obligatory enforcement of court decisions by modernizing the service of state bailiffs and protecting private bailiffs for the execution of court decisions.

Any state body must have a clear legal status in order to function effectively. The current legal status of the State Executive Service of Ukraine is determined by the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine "On Enforcement Proceedings" dated 02.06.2016 № 1404-VIII, "On bodies and persons carrying out enforcement decisions and decisions of other bodies" dated 02.06.2016 № 1403-VIII and other laws, as well as international treaties of Ukraine, the consent to the binding nature of which was given by the Verkhovna Rada of Ukraine and regulations adopted for their implementation.

In this article, the elements of the administrative and legal status of the State Executive Service of Ukraine are considered through the prism of the components, in particular: goals, objectives, functions, competence and powers, principles of the State Executive Service of Ukraine.

Key words: *purpose, tasks, functions, competence, powers, interaction of the State Executive Service of Ukraine.*

References

1. Ukraine (2014), *Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (accessed: 18 August 2020).
2. Department of State Executive Service. URL: <https://minjust.gov.ua/m/departament-derjavnoi-vikonavchoi-slujbi> (accessed: August 18, 2020).
3. On bodies and persons carrying out enforcement decisions and decisions of other bodies: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> (accessed: August 18, 2020).
4. On Enforcement Proceedings: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (accessed: August 18, 2020).
5. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/96> (accessed: August 18, 2020).
6. Shelever, N. (2016), "Features of judicial control over the execution of court decisions", *Journal of Eastern European Law*, No. 26, pp. 93–98.
7. Decision of the Supreme Court (Board of Judges of the Administrative Court of Cassation) dated July 05, 2019, case № 802/833/17-a, available at: https://protocol.ua/ru/vs_kas_spir_shchodo/ (accessed: August 18, 2020).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.851

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.069

Боднар І. В.,

кандидат юридичних наук, начальник кафедри
тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна,
ORCID: 0000-0003-4016-9276;

Красковський Є. М.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна,
ORCID: 0000-0002-3615-9932;

Кисельова М. С.,

аспірант,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна,
ORCID: 0000-0001-7813-3266

ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті зазначено, що однією з головних завдань установ виконання покарань є боротьба з насильницькими злочинами, що вчиняються як щодо засуджених, так і щодо співробітників цих установ. Саме тому спеціально-кримінологічне запобігання, яке проводиться з цією метою, повинно базуватись на чіткому плануванні та якісно сформованому прогнозі можливих виявів цих протиправних дій.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, втеча з місць позбавлення волі, засуджена особа, установа виконання покарань, причини та умови вчинення злочину, спеціально-кримінологічне запобігання.

Постановка проблеми. Кримінологічні дослідження показують, що злочинність у пенітенціарних установах має своєрідне коріння. Ці злочини, як правило, переплітаються із системою кримінальної субкультури «другого життя» засуджених, об'єктивно обумовленою суперечностями покарання, постійним впливом режимних вимог та ізоляцією. В УВП насамперед вчиняють злочини, пов'язані з насильством над особистістю. Най-

більш розповсюдженим мотивом тяжких злочинів, пов'язаних з умисними вбивствами та тілесними ушкодженнями, у пенітенціарних установах є помста. Зазвичай - у 59 % випадків - вона виникає у відповідь на протиправні та аморальні проступки потерпілих. Водночас у 17 % випадків помста як мотив тяжких злочинів зумовлена правомірними діями засуджених.

Аналіз статистичних даних про стан злочинності в УВП України показує, що збільшилась кількість злочинів, які вчиняються в установах виконання покарань, передбачених ст. 115 КК України (умисне вбивство), з 1 до 4, ст. 122 КК України (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження). Крім цього, 96 засуджених, які вчиняли злочини, перебували на профілактичних обліках, що свідчить про наявність недоліків і прорахунків в організації індивідуально-виховної роботи з порушниками встановленого режиму тримання засуджених.

Аналізуючи статистичні показники, слід зробити такі висновки: за останні роки намітилася тенденція до зростання рівня пенітенціарної злочинності; найбільш криміногенними залишаються установи середнього та максимального рівня безпеки, в яких утримуються особи, які вже відбували покарання в місцях позбавлення волі; найвищий рівень злочинності в розрахунку на 1 тис. засуджених спостерігається в кримінально-виконавчих установах відкритого типу (виправних центрах), де відбувають покарання засуджені, яким цей вид покарання призначено відповідно до ст. 82, 389 КК України; у структурі пенітенціарної злочинності найпоширенішими є такі злочини, як злісна непокора адміністрації, тяжкі злочини проти життя та здоров'я особи, погроза або насильство та втеча з установ відкритого типу; більшість злочинів вчинюються в нічний час та в робочі дні тижня в житлових і виробничих зонах, ДІЗО та ПКТ виправних колоній; злочини вчиняють переважно злісними порушниками режиму й особами, які перебувають на профілактичному обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження зазначеної проблеми стали праці вітчизняних та зарубіжних фахівців з кримінально-виконавчого права, кримінології, кримінального права, зокрема: Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, Є. М. Бодюла, І. В. Боднара,

В. В. Василевича, А. Д. Глоточкіна, О. М. Гуміна, О. І. Гурова, С. І. Дементьєва, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, Р. А. Джансарєвої, О. М. Джужи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. А. Єлеонського, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелинського, О. Г. Колба, О. М. Костенка, В. М. Куца, С. Я. Лебедева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, О. А. Мартиненка, М. П. Мелентьєва, В. О. Меркулової, Г. М. Міньковського, А. І. Олексієва, Г. О. Радова, О. П. Северова, В. П. Севастьянова, І. С. Сергєєва, О. О. Титаренка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, Ю. В. Шинкарьова та ін.

Мета статті. Водночас проблематика, що визначила предмет дослідження, поки що досліджена недостатнім чином. У більшості сучасних наукових праць засади запобігання вчинення насильницьких злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу висвітлені фрагментарно, хоч зазначені питання мають важливе наукове й практичне значення. Тому їх комплексне дослідження крізь призму сучасних реалій модернізації пенітенціарних установ Державної кримінально-виконавчої служби України, з урахуванням досягнень вітчизняної науки кримінально-виконавчого права, на основі узагальнення практики виконання покарань, аналізу зарубіжного досвіду та відповідних міжнародно-правових актів з питань поводження з ув'язненими вбачається необхідним і своєчасним.

Виклад основного матеріалу. В роботі буде використовуватись один з вищезазначених термінів – «запобігання злочинності». Вибір саме цього терміна обумовлений аналізом Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України, який дозволяє зробити висновок, що законодавець на теперішній час віддає перевагу терміну «запобігання злочинності». Так, ст. 50 КК України передбачає, що кримінальне покарання поряд з карою за вчинення злочину має на меті запобігання злочинам, в свою чергу КВК України в ч. 1 ст. 1 передбачає, що кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими

особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [1, с. 252–254].

Враховуючи визначення запобігання злочинам, можна зробити висновок, що діяльність із запобігання злочинності в кримінально-виконавчих установах закритого типу тотожна спеціальному й індивідуальному кримінологічному запобіганню, сутність якого полягає у виявленні, усуненні та нейтралізації детермінанту злочинності у виправних колоніях та виявленні засуджених, які за своїми кримінологічними ознаками схильні до скоєння злочинів під час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, а також в усуненні обставин, що негативно впливають на виправлення та ресоціалізацію засудженого. Подібний підхід слід застосовувати і до питання запобігання насильницьких злочинів в установах виконання покарань. Таким чином, ця соціальна проблема повинна вирішуватись за допомогою методів виявлення, адаптованих до умов КВУ закритого типу, а також методів усунення, нейтралізації й блокування криміногенно-пенітенціарних чинників. На додаток до цих способів повинна проводитися у відповідних формах і спеціальна діяльність, спрямована на виявлення засуджених, від яких можна очікувати скоєння злочинів у виправних колоніях.

Насильницькі злочини, які вчиняються в установах виконання покарань мають такі характеристики.

1. За часом вчинення злочину. Вчинення насильницьких злочинів частіше за все відбувається: після зняття засуджених з роботи і до 24 години (84 % опитаних), що характерно для житлової зони; після обідньої перерви і до зняття засуджених з роботи (74 % опитаних), що характерно для виробничої зони.

2. За характером вчиненого нападу. Для житлової зони характерно вчинення групового нападу, для виробничої – одноособового.

Характерними для КВУ закритого типу є злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. За спостереженнями Ю. М. Антоняна, особи, які були піддані гомосексуальному насильству, як і ті, які вступають у гомосексуальні зв'язки доб-

ровільно, а також засуджені, що не дотримуються елементарних норм особистої гігієни, розумово відсталі, помічені в крадіжці речей, продуктів харчування в інших засуджених, навіть люди з жінкоподібними манерами, рисами обличчя або тіла, просто слабкі за характером і фізично, не здатні протистояти погрозам і насильству, а також ті, які не змогли повернути картковий борг, утворюють суворо ізольовану групу засуджених, яка знаходиться на нижній сходинці в ієрархії засуджених [2, с. 56].

З іншого боку, самі засуджені не завжди повідомляють співробітників адміністрації виправних колоній про вчинені встосовно них злочини, побоюючись як розправи з боку інших засуджених, так і негативної реакції з боку окремих представників адміністрації виправної колонії. Разом з цим засуджені, які вчиняють злочини в КВУ закритого типу, характеризуються рецидивом злочинної поведінки. Серед них можна виділити певні групи. Так М. Г. Шурухнов виділяє три основні групи засуджених, які вчиняють злочини в установах виконання покарань закритого типу: кримінально активні особи, стійко зорієнтовані на вчинення злочинів; особи, схильні до кримінальної діяльності, які не мають при цьому постійної установки на вчинення злочинів; особи, випадково втягнуті у вчинення злочинів [3, с. 74]. Схожу класифікацію наводять і сучасні українські кримінологи, які виділяють такі групи осіб: послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний тип [4, с. 204].

Ненадання належної уваги вирішенню конфліктів у середовищі засуджених може призвести до негативних наслідків у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості засудженим, а при міжгруповому конфлікті – спричинення тілесних ушкоджень великій кількості засуджених. Ненадання належної уваги вирішенню конфліктної ситуації між засудженим, групами засуджених і представниками адміністрації може призвести до таких негативних наслідків: групової непокори засуджених, нападів на представників адміністрації, захоплення заручників та масових заворушень за участю значної кількості засуджених виправної колонії. Суспільна небезпека конфліктних ситуацій у середовищі засуджених передбачає необхідність проведення належної та своєчасної роботи всіх суб'єктів запо-

біжної діяльності щодо виявлення та усунення не тільки об'єкта криміногенної ситуації, а й виявлення чинників суб'єктивного та об'єктивного характеру, що зумовлюють створення та існування конфліктних ситуацій у середовищі засуджених.

Враховуючи проведені нами дослідження, до числа чинників об'єктивного характеру, що сприяють виникненню конфліктів між засудженими, на нашу думку, слід віднести: примусовий спосіб створення соціальної спільноти, реалізація якого порушує вибірковість як невід'ємну умову нормального спілкування та обмежує можливість уникати небажаних контактів; динамічність виправлення, що обумовлює неминучість перебування в одній виправній колонії осіб з позитивною та негативною спрямованістю; стан стійкої криміногенної зараженості засуджених; обмеженість матеріальних ресурсів, у зв'язку з якою значущість предметів, якими володіють засуджені, істотно зростає і стосунки щодо їх розподілу загострюються; застарілість матеріально-технічної бази КВУ закритого типу, що за своєю сутністю не здатна створити належних умов тримання засуджених; стихійну стратифікацію, тобто розмежування засуджених на декілька категорій, члени яких розрізняються за такими ознаками, як об'єм неформальної влади, характер стосунків з іншими засудженими, спосіб життя у виправній колонії.

Результати проведеного дослідження І. В. Боднаром засвідчили, що до чинників суб'єктивного характеру, які негативно впливають на запобігання вчинення злочинів засудженими, можна віднести: планування діяльності роботи КВУ закритого типу здійснюється не на основі виявлення проблем дійсного стану оперативної обстановки та без належного її прогнозування; під час здійснення заходів, спрямованих на запобігання вчинення злочинів у КВУ закритого типу не враховуються комплексність підходу в організації запобіжної діяльності; плановані заходи не відображають механізм взаємодії структурних підрозділів КВУ закритого типу щодо нейтралізації криміногенних процесів у середовищі засуджених; під час планування діяльності щодо запобігання вчинення злочинів у КВУ закритого типу в них не конкретизуються заходи індивідуальної профілактичної дії, їх характер не персоналізований та не відображає вимог до індиві-

дуалізації покарання; у планах відсутні заходи щодо персоналізації об'єктів особливої уваги під час використання засобів і методів запобігання конфліктним ситуаціям; заплановані заходи не відображають досягнень різних галузей науки, міждисциплінарний науковий і комплексний професійний підхід у запобіганні конфліктів у середовищі осуджених і обумовлених ними надзвичайних обставин кримінального характеру.

Конфліктам присвячена значна кількість літератури. Існує особлива наукова дисципліна – конфліктологія, яка є комплексним науковим знанням, що інтегрує досягнення психології, аксіології, соціології, кримінології, кримінального права і низки інших наук. На розуміння конфлікту та його складових існують різноманітні погляди. Кримінальний конфлікт є формою відкритого протиборства сторін (суб'єктів), метою яких є забезпечення інтересів однієї з конфліктуючих сторін за рахунок притиснення інтересів іншої сторони. Він вважає, що початок конфлікту пов'язаний, зокрема, із суб'єктом, який, ініціюючи конфлікт, вчинив дії, спрямовані на обмеження інтересів іншого суб'єкта. З цим визначенням важко погодитися перш за все тому, що протиборство не обов'язково повинне носити відкритий характер.

Таким чином, як висновок слід зазначити, що найбільш оптимальна класифікація ознак особи засудженого, що відбуває покарання в КВУ закритого типу, запропонована представниками Київської кримінологічної школи. Розглянемо їх більш детально.

1. Соціально-демографічні ознаки: стать, вік, освіта, наявність професії, соціальних зв'язків, матеріальне становище.

2. Соціально-рольові ознаки, які характеризують становище особи в ієрархії засуджених, формальних та малих неформальних групах.

3. Кримінально-виконавчі ознаки, які слід розглядати у двох формах: які передують злочинній поведінці і поведінка особи в момент вчинення злочину. До них слід віднести, по-перше, ставлення засудженого до: встановленого законом порядку виконання і відбування покарання, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; [5, с. 91–92]; по-друге: мотиви злочину, характер та спрямованість посягань, одноосібний чи груповий характер зло-

чинної діяльності, рядова чи організуюча роль при груповому злочинному посяганні, стаття Кримінального кодексу України.

4. Морально-психологічні ознаки. До них слід віднести: світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, емоційні особливості, вольові ознаки, психічні аномалії, рівень потреб.

Матеріали проведеного нами дослідження показують, що у КВУ закритого типу переважають особи у віці від 30 до 40 років (на цю групу припадає 30,6 % злочинів). Друге місце за чисельністю у виправних колоніях посідає вікова група від 25 до 30 років (на неї припадає 28,9 % злочинів вчинених в установах виконання покарань закритого типу). Наступна за чисельністю і найбільш криміногенна вікова група – особи від 18 до 25 років, частка яких серед засуджених, що скоїли злочини у ВК, є найбільшою (30,7 %).

Насильницько-кримінальна активність охоплює молодий і середній вік, для якого характерні такі криміногенні риси, як алкоголізм, психопатії, наркоманія, розпад сім'ї, аморальність тощо, зтяжні сімейні-побутові негаразди, неодноразова судимість, психічні збочення тощо. Значна частина цієї категорії злочинців не працювала і не навчалась на момент засудження [6, с. 164].

За нашими даними, 62 % тих, хто скоїли насильницькі злочини у виправній колонії, до поміщення туди, тобто до застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, були безробітними. Це дуже важливий показник, що має криміногенне значення в тому сенсі, що його необхідно враховувати під час пояснення суб'єктивних причин скоєння злочинів.

У період відбування покарання до вчинення злочину з числа зайнятих працею 32,6 % осіб мали стаж роботи до 1 року, 13,4 % – від 1 року до 2 років, у 3,9 % засуджених трудовий стаж становив від 3 до 5 років, 1,3 % мали більше 5 років стажу.

Згідно з проведеним нами дослідженням засуджені у виправних колоніях частіше вчиняють насильницькі злочини на початку відбування кримінального покарання – 26 % від загальної кількості скоєних злочинів. Із перебігом часу цей показник постійно зменшується. Так протягом 6 місяців вчинено 19 % злочинів, одного року – 18 %, 3 років – 17 %, 5 років – 12 %, 10 років – 8 %. Отримані дані свідчать про залежність кількості вчинених злочинів та процесу адаптації засуджених.

Таким чином, можна констатувати серед засуджених, які вчиняють насильницькі злочини в кримінально-виконавчих установах закритого типу, достатньо поширений тип – це особи, що не змогли адаптуватись до вимог середовища засуджених.

Висновки. Одним з головних напрямів діяльності структурних підрозділів установ виконання покарань є спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам в УВП – як особливий вид запобіжної діяльності, який має на меті забезпечити безпеку людей та цінностей, що охороняються законом, а також здійснення системи цілеспрямованих заходів щодо виявлення та усунення причин злочинів, умов, що сприяють їх вчиненню, а також позитивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки, проте цей вид діяльності повинен бути чітко спрогнозований та спланований на підставі досліджень кримінологічної та криміналістичної характеристики насильницьких злочинів.

Список використаних джерел

1. Александров Ю. В., Антипов, В. І., Дудоров О. О. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ. Атіка, 2008. 376 с.
2. Антонян Ю. М. О понятии профилактики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1977. Вып. 26. С. 25–26.
3. Шурухнов Н. Г. Личность пенитенциарного преступника. *Социологические исследования*. 1992. № 7. С. 73–83.
4. Джужа О. М. Кримінологія: загальна частина: навч. посіб. Київ, Юрінком Інтер, 2001. 384 с.
5. Ромашов Р. А. Криминальный конфликт: теория и понятия. *Современные проблемы борьбы с преступностью: материалы научно-практической конференции, посвященной 70-летию юбилею проф. Е. И. Каиржанова* / под ред. С. Е. Еркенова, Д. С. Омарова, Д. С. Чукмаитова и др. Алматы: б.в., 2003. С. 14–17.
6. Ліхолетова Ю. А. Кримінологічна характеристика особи злочинця-рецидивіста. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5. С. 163–169.

Bodnar I., Kraskovskiy E., Kyseliova M. **CHARACTERISTICS OF VIOLENT CRIMES COMMITTED** **IN PUNITENTIARY INSTITUTIONS**

The article states that one of the main tasks of penitentiary institutions is the fight against violent crimes committed both against the convicted and the personnel of the institutions. That is why the special criminological prevention, which is

carried out for this purpose, should be based on clear planning and a qualitatively formed forecast of possible manifestations of these illegal actions.

The article emphasizes that these activities should be based on data obtained by such sciences as criminology and criminalistics regarding the characteristics of these unlawful manifestations.

Characteristics of violent crimes, namely: the time of a crime. Violent crimes are most often committed: after the convicts are removed from work and up to 12 hours of midnight, which is typical of a residential area; after a lunch break and before the convicts are removed from work, which is typical of the production area; after the attack nature. For the residential area it is characterized by committing a group attack, and for the industrial area – individual one.

One of the main reasons for committing violent crimes is the objective factors, namely: the state of persistent criminogenic contamination of prisoners; the scarcity of material resources, in connection with which the importance of the objects possessed by the convicts increases significantly and the relations concerning their distribution are aggravated; obsolescence of the closed-type of criminal and executive institution's material base, which by its nature is not capable of creating the proper conditions of prisoners' detention; spontaneous stratification, that is, dividing prisoners into several categories, whose members differ on such grounds as the amount of informal power, the nature of relations with other prisoners, and the way of life in the penitentiary institution.

Key words: crimes against justice, escape from places of imprisonment, convicted person, institution of execution of punishments, causes and conditions of committing a crime, special criminological prevention.

References

1. Aleksandrov, Yu. V., Antipov, V. I. and Dudorov, O. O. (2008), Crimean law of Ukraine, Atika, Kyiv.
2. Antonyan, Yu. M. (1977), "On the concept of crime prevention", *Questions of the fight against crime*, № 26, pp. 25–26.
3. Shurukhnov, N. G. (1977), "Personality of the penitentiary offender", *Sociological studies*, № 7, pp. 73–83.
4. Dzhuzha, O. M. (2001), Criminology, Yurinkom Inter, Kyiv.
5. Romashov, R. A. (2003), Criminal conflict: theory and concepts, *Current problems in the fight against crime: materials of their scientific conference*, Almaty, pp. 14–17.
6. Likholetova, Yu. A. (2010), "Criminological characteristic of the offender-recidivist person", *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, № 5, pp. 163–169.

УДК 343.27

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.079

Єрмак О. В.,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-1872-0383;

Супрун Г. Г.,

магістрантка,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2819-2118

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Статтю присвячено дослідженню примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх в Україні та зарубіжних країнах. Здійснено порівняльний кримінально-правовий аналіз поняття і видів примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, які передбачені Кримінальним кодексом України (далі – КК України) з аналогічними нормами кримінального законодавства зарубіжних держав, що регламентують питання спеціальних кримінально-правових заходів щодо осіб, які на момент вчинення кримінального протиправного діяння не досягли вісімнадцятирічного віку.

Ключові слова: кримінально-правові заходи, примусові заходи, неповнолітні, виховний характер, примусові заходи виховного характеру.

Постановка проблеми. На сьогодні доведено, що кримінально-правовий вплив у формі покарання може бути не достатньо ефективним у кримінально-правовій системі в цілому. Водночас Кримінальним кодексом України передбачено й інші примусові заходи щодо неповнолітніх правопорушників, які призначаються судом як альтернативні щодо покарання. Разом з тим слід зазначити, що система примусових заходів щодо неповнолітніх є досить недосконалою та потребує особливої уваги, зумовленої вразливою категорією осіб, до якої альтернативні покарання заходи кримінально-правового характеру, за можливості, рекомендують застосовувати міжнародні правові документи в галузі захисту прав дітей (ч. 2 ст. 25 Загальної Декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., ч. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 груд-

ня 1966 р., Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. та ін.) [1, с. 8, 11, 87]. Необхідність вдосконалення законодавчого забезпечення прав неповнолітніх засуджених на продовження освіти і професійного навчання визначено як один з напрямів підвищення ефективності запобігання злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань (абзац 3 п. 5.11 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015) [2].

Усвідомлення необхідності особливого правового ставлення до неповнолітніх, зокрема і в кримінально-правовому аспекті, відбувалося досить повільно, тому проблематика застосування до неповнолітніх злочинців заходів виховного характеру є не повною мірою дослідженою. Незважаючи на те, що на сьогодні в нашому законодавстві приділено досить велику увагу імплементації міжнародних стандартів у галузі ювенальної юстиції, слід зазначити, що кожен рік більш як 6,5 тис. дітей вчиняють кримінальні протиправні діяння та понад 3 тис. з них національні суди виносять обвинувальні вироки. Серед такої кількості правопорушень значну частину злочинів становлять корисливі та корисливо-насильницькі злочини. Більша половина цих кримінальних правопорушень є злочинами, що вчинені групою осіб. Не вирішеною проблемою залишається повторність злочинів неповнолітніх [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних з примусовими заходами виховного характеру щодо неповнолітніх, було приділено досить велику увагу такими науковцями, як Н. Л. Березовська, В. М. Бурдін, Є. М. Вечерова, Л. В. Герасимчук, Т. О. Гончар, Д. В. Карелін, Н. Я. Ковтун, А. А. Музика, Л. М. Палюх, О. О. Северін, Є. С. Назимко, О. О. Ямкова, А. М. Ященко та ін., які присвятили свої роботи дослідженню проблем застосування кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх, різних видів покарань, виокремили ознаки та особливості застосування до дітей покарань і заходів виховного характеру.

Можна констатувати, що тема застосування примусових заходів щодо неповнолітніх залишається актуальною, в тому числі і в компаративістській площині наукового пошуку, зважаючи на офіційний характер євроінтеграційного вектору ювенальної політики України.

Метою публікації є проведення порівняльного аналізу примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх відповідно до українського та зарубіжного кримінального законодавства. Завдання праці зумовлюються поставленою метою, тому цей вид роботи містить виокремлення подібних і відмінних ознак у правовій регламентації примусових заходів виховного характеру в українському та зарубіжному законодавстві.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до вимог ст. 97 КК України неповнолітній, який вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, може бути звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цьому випадку суд застосовує до такого правопорушника примусові заходи виховного характеру з метою перевиховання та виправлення такого неповнолітнього, проте, порівнюючи кримінальне законодавство України із аналогічним галузевим зарубіжним, варто зазначити, що як у нашій країні, так і в зарубіжних державах є певні відмінності та особливості [4].

Порівнюючи КК Республіки Болгарія із українським аналогічним законом, слід зауважити, що примусові заходи виховного характеру щодо неповнолітнього, із врахуванням його легковажкої протиправної поведінки, який посягнув на охоронювані КК України соціальні цінності, вчинивши злочин, не має значної суспільної небезпеки, тому суд може ухвалити рішення не засуджувати цього правопорушника. Водночас щодо неповнолітнього можуть бути успішно застосовані заходи виховного характеру відповідно до Закону про боротьбу з антигромадськими виявами малолітніх і неповнолітніх. У цьому випадку суд може призначити заходи виховного характеру з повідомленням про це місцеву комісію з боротьби з антигромадськими виявами малолітніх і неповнолітніх або направити в цю комісію матеріали для застосування таких заходів [5, с. 59]. На відмінну від

болгарського кримінального закону в українському кримінальному кодексі особисті суб'єктивні ставлення правопорушника не впливають на оцінку судом його діяння як у КК Болгарії. Український законодавець у цьому виді правопорушників вбачає необережність як головну та єдиноначальну обставину для призначення цього заходу кримінально-правового характеру щодо неповнолітнього. КК України унеможлиблює застосування примусових заходів виховного характеру при повторному скоєнні злочину неповнолітнім, чим уточнює правило, що примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватись лише одноразово до одного і того ж самого правопорушника кримінально-правових заборон [5, с. 59].

У Кримінальному кодексі Латвії неповнолітнім злочинцям, як і в українському кримінальному кодексі, присвячено окремий розділ щодо відповідальності неповнолітніх злочинців, в якому також вказується про те, що до неповнолітніх можливе застосування примусових заходів виховного характеру. Згідно зі ст. 66 Кримінального кодексу Республіки Латвії з урахуванням певних обставин вчинення злочинного діяння та отриманих відомостей про особу винного у вчиненні кримінального порушення, за наявності пом'якшувальних обставин, суд може звільнити неповнолітнього від відбування покарання, призначивши замість цього примусові заходи виховного характеру та, зобов'язавши його (якщо він досяг 15-річного віку, і якщо він має власний заробіток та заподіяна шкода не перевищує однієї мінімальної місячної заробітної плати) відшкодувати заподіяну шкоду потерпілому. Також суд може віддати неповнолітнього на поруки батькам, особам, що їх замінюють заради примусового перевиховання неповнолітнього правопорушника [6, с. 107–108]. На відміну від КК України у КК Латвії зазначено про зобов'язання неповнолітнього обвинуваченого відшкодувати спричинену шкоду потерпілому, але лише за умови, що йому на момент вчинення правопорушення виповнилося 15 років, та він має власний заробіток [6, с. 107–108]. На нашу думку, відшкодування спричиненої шкоди неповнолітнім правопорушником потерпілому є важливою умовою застосування примусових заходів виховного характеру і відновлення в потерпілого почуття

соціальної справедливості, тому вважаємо за доцільне розглянути законодавчу можливість закріплення аналогічної норми у вітчизняному антикримінальному законі.

Хочемо звернути особливу увагу на кримінальний кодекс Швейцарії, адже на відміну від КК України, закон про кримінальну відповідальність Швейцарії передбачає можливість застосування до дітей примусових заходів виховного характеру не тільки за скоєння злочинного діяння неповнолітнім правопорушником, а й за важковиховувану його поведінку. Так, у ст. 91 КК Швейцарії зазначено, що якщо для неповнолітнього потрібен особливий виховний вплив, а саме, коли він є важковиховуваним, бездоглядним або для нього існує серйозна загроза, то компетентний орган ухвалює одне з таких рішень:

1) призначає допомогу у вихованні;

2) може направити його у сім'ю або у виховний будинок [7, с. 140–142].

З виховною допомогою може бути пов'язано і застосування такого карального заходу, як взяття під варту до 14 днів або штраф. Варто зауважити, що неповнолітньому в будь-який час можуть надаватися певні вказівки, особливо в навчанні, опануванні професії, місцеперебуванні, стосовно відмови від вживання алкогольних напоїв і про відшкодування шкоди в певний термін. Таким чином особи, які виховують неповнолітнього, перевиховують його, корегують його поведінку та допомагають йому стати на правильний шлях і знайти себе як особистість. Особи, які надають допомогу у вихованні, зобов'язані піклуватися про те, щоб за неповнолітнім був відповідний догляд. Він повинен виховуватися, навчатися і професійно стверджуватися. Для досягнення позитивних результатів, у тому числі зменшення випадків повторності і рецидиву злочинів неповнолітній повинен регулярно працювати і належним чином проводити свій вільний час, не порушуючи громадський порядок або не вчиняючи нових кримінальних правопорушень, а також витрачати заробіток на власні потреби, які відповідають рівню його розвитку. Проте, якщо неповнолітній виявився особливо зіпсованим або вчинив злочин, або тяжкий проступок, які характеризуються високим ступенем небезпеки або ж він є важковиховуваною дитиною, то орган, який ухвалює рішення,

може посилити примусові заходи і направити підлітка у виховний будинок на термін від двох років і більше, посиливши покарання неповнолітнього [7, с. 140–142].

Варто зауважити, що згідно зі ст. 93 bis КК Швейцарії орган, який виконує покарання, здійснює контроль у всіх випадках за вихованням підлітка і особливим наглядом за ним. Якщо підліток направляється у виховний будинок, то орган, який виконує покарання, може призначити щодо нього застосування заходів у виховному будинку, якщо він досяг сімнадцятирічного віку. Відповідно до ст. 91 або ст. 93 bis КК Швейцарії важковиховуваний підліток направляється у виховний будинок для особливо важковиховуваних підлітків. Орган, який виконує покарання, може направити його в терапевтичну установу із застосуванням примусових медичних заходів, якщо це є необхідним, але залишивши при цьому виховний характер примусових заходів та контроль за його поведінкою [7, с. 140–142].

За ст. 90 КК Республіки Грузія на відмінну від українського закону про кримінальну відповідальність до неповнолітнього можуть застосовуватись примусові заходи виховного характеру лише тоді, коли він сам визнає доцільним застосування примусових заходів, тобто, погодиться на таке їх застосування. Як в Україні, так і в Грузії примусові заходи виховного характеру щодо неповнолітніх можуть застосовуватись лише тоді, коли неповнолітній вперше вчинив злочин не великої тяжкості. Варто зауважити, що відповідно до КК Грузії видами примусових заходів виховного характеру є:

- а) запобігання;
- б) передача під нагляд;
- в) покладання обов'язку відшкодувати шкоду;
- г) обмеження поведінки;
- д) приміщення до спеціальної виховної або лікувально-виховної установи [8, с. 152–153].

Звернемо увагу, що неповнолітньому може бути призначено одночасно кілька примусових заходів виховного характеру. Тривалість терміну застосування примусових заходів виховного впливу визначається органом, що призначає ці заходи, проте якщо неповнолітній систематично порушує умови, передбачені примусовими заходами виховного впливу, тоді ці засоби реагу-

вання за поданням спеціального державного органу скасовуються, і матеріали направляються для вирішення питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності [8, с. 152–153]. Порівнюючи примусові заходи виховного характеру Грузії із заходами в Швейцарії, зауважимо, що вони є досить схожими між собою, але досить помітно різняться від українських.

Варто виділити те, що в такій країні, як Італія взагалі немає поняття примусових заходів, що застосовуються до неповнолітніх, тому якщо правопорушнику виповнилося не більше 18 і не менше 14 років на час вчинення кримінального правопорушення, то він притягується до кримінальної відповідальності згідно із Законом. У випадку, якщо дитина на час вчинення кримінального протиправного діяння не досягла 14 років, тоді вона вважається неосудною і не підлягає притягненню до кримінальної відповідальності [9, с. 25].

Висновки. Узагальнюючи все вищенаведене, потрібно зазначити, що законодавство України є подібним із антикримінальними законами розглянутих нами держав. На території нашої держави доцільним є внесення змін у КК України в частині розширення видів примусових виховних заходів.

Примусові заходи виховного характеру, наприклад, такі як обмеження поведінки, задля якіснішого перевиховання неповнолітніх, є корисними не лише для розвитку української кримінально-правової доктрини, а й для зміни, розширення переліку варіантів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення неповнолітніх з метою ефективнішого виконання завдання КК України. Для ґрунтовних кримінально-правових досліджень різновидів інших заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх та їх розвитку в напрямку адаптації вітчизняного КК України до європейських стандартів потрібно більш детально дослідити практику застосування примусових заходів виховного характеру в зарубіжних країнах.

Список використаних джерел

1. Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій / упоряд. Т. Яблонська. Київ-Амстердам, 1996. 228 с.

2. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від

20 травня 2015 року № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення: 06.09.2020).

3. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 року № 1335р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (дата звернення: 06.09.2020).

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.09.2020).

5. Уголовный кодекс Республики Болгария / под ред. А. И. Лукашовой; пер. с болгарского Д. В. Милушева. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 298 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/238711/> (дата звернення: 06.09.2020).

6. Уголовный кодекс Латвийской Республики / под ред. Л. П. Лукашовой, Э. А. Саркисовой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 313 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/239351/> (дата звернення: 06.09.2020).

7. Уголовный кодекс Швейцарии / под ред. А. В. Серебренниковой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 350 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/239667/> (дата звернення: 06.09.2020).

8. Уголовный кодекс Грузии / под ред. З. К. Бигвава, В. И. Михайлова, О. Гамкрелидзе; пер. с грузинского И. Мериджанашвили. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 409 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/239238/> (дата звернення: 06.09.2020).

9. Итальянский уголовный кодекс 1930 года (первоначальная редакция) / перевод М. М. Исаева. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. 163 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2750276/> (дата звернення: 06.09.2020).

Yermak O., Suprun H.

COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS OF APPLYING COMPULSORY MEASURES OF EDUCATIONAL NATURE TO MINORS IN UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES

Minors' criminal behavior has become a significant problem for the state for a long time. Today it attracts a lot of public attention. Scholars state the need for a detailed analysis and reform of coercive measures of educational nature against minors in order to modernize the arsenal of special means of combating and preventing child crime. At the same time, special forms of criminal law response to children and adolescents' criminal illegal actions remain poorly studied. In order to study the state of criminal law enforcement of some coercive measures of

educational nature in more details, the authors turned to the legislation on criminal liability, which regulates the application of similar measures in foreign countries.

This article is devoted to the study of coercive measures of educational nature against minors in Ukraine and abroad. In this scientific paper the comparative criminal-legal analysis of the concept and types of coercive measures of educational character concerning minors provided by the Criminal Code of Ukraine (further - CC of Ukraine) with similar norms of the criminal legislation of foreign states regulating questions of special criminal-legal measures concerning persons who at the time of committing a criminal offense did not reach the age of eighteen is carried out.

The comparative analysis of the criminal legislation on applying coercive measures of an educational nature in Ukraine is carried out in comparison with the criminal laws of Switzerland, Latvia, Georgia, Bulgaria and Italy. The general conclusion is made in the article that the norms of the current Ukrainian criminal legislation need to be amended, improved and further adjusted both by scholars and by the legislator.

Key words: *coercive measures, criminal-legal measures, other measures of criminal-legal character, minors.*

References

1. Yablonska, T. (1996), Human rights and professional standards for police officers and penitentiaries in the documents of international organizations, Kyiv-Amsterdam, 228 p.

2. Ukraine (2015), *Strategy for reforming the judicial system, the judiciary and related legal institutions for 2015–2020*: Decree of the President of Ukraine, President of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (accessed: 06.09.2020).

3. Ukraine (2019), *On approval of the action plan for the implementation of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (access date: 06.09.2020).

4. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed: 06.09.2020).

5. Lukashova, A. (2001), *Criminal Code of the Republic of Bulgaria*, St. Petersburg, 298 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/238711/> (accessed: 06.09.2020).

6. Lukashova, A. and Sarkisova, E. (2001), *Criminal Code of the Republic of Latvia*, St. Petersburg, 313 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/239351/> (accessed: 06.09.2020).

7. Serebrennikova, A. (2002), *Criminal Code of the Swiss Confederation*, St. Petersburg, 350 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/239667/> (accessed: 06.09.2020).

8. Bigvava, Z., Mikhailova, V. (2002), *Criminal Code of Georgia*, St. Petersburg, 409 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/239238/> (accessed: 06.09.2020).

9. Isayev, M. (1941), *Italian Criminal Code dated 1930*, Moscow, 163 p., available at: <https://www.twirpx.com/file/2750276/> (accessed: 06.09.2020).

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9.01

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.089

Гарига М. М.,

судовий експерт, провідний фахівець
з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності
Чернігівського науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України, м. Чернігів, Україна;

Вергун Л. О.,

засновник і керівник ІТ агентства WellDigital,
м. Київ, Україна;

Кузнецов О. О.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-1064-9116

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

У статті проведено аналіз динаміки здійснення злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку за 2019-2020 роки, акцентовано увагу на необхідності вдосконалення наявних та створення нових дієвих механізмів протидії відповідним злочинним виявам. Описано основні підходи та наведено короткий криміналістичну характеристику кіберзлочинів. Запропоновано примірний перелік завдань, що можуть ставитись перед експертами-криміналістами у випадку їх участі в розслідуванні злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж.

Ключові слова: кіберзлочинність, кіберзлочини, статистика злочинності, комп'ютерні злочини.

Постановка проблеми. В усьому світі спостерігається швидке зростання використання інтернету поряд з безпрецедентним зростанням кіберзлочинності.

За даними Генеральної прокуратури України (табл.) [1], станом на кінець червня 2020 року органами Національної по-

ліції обліковується 1 283 злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Хоча відсоткова частка від загальної кількості облікованих злочинів і становить трохи менше 1 відсотка, але чисельна стабільність цього показника на тлі 20 % зменшення загальної кількості правопорушень у порівнянні з 2019 роком свідчить про високу пристосувальну здатність вказаного злочинного сегмента з одного боку, а також про необхідність удосконалення наявних та створення нових дієвих механізмів протидії відповідним злочинним виявам.

Таблиця

Порівняльна таблиця чисельності кримінальних правопорушень, досудове розслідування в яких здійснюється органами Національної поліції

Розподіл злочинів за родовим об'єктом	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	
	Січень – червень 2019	Січень – червень 2020
1	2	3
Злочини проти основ національної безпеки	214	214
Злочини проти життя та здоров'я особи	26 248	23 625
Злочини проти волі, честі та гідності особи	571	387
Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, що виявлені органами внутрішніх справ	413	398
Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	4 277	3 341
Злочини проти власності	148 943	110 968
Злочини у сфері господарської діяльності	1 959	1 716
Злочини проти довкілля	1 506	2 988
Злочини проти громадської безпеки	6 202	4 599
Злочини проти безпеки виробництва	791	724
Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	8 386	7 691
Злочини проти громадського порядку та моральності	3 988	3 524
Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	15 650	17 191
Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	679	262
Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів	13 574	12 628

Закінчення табл.

1	2	3
Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	1 271	1 283
Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	7 104	7 344
Злочини проти правосуддя та інші злочини, розслідувані органами Національної поліції	4 762	3 897
Всього	24 8343	202 566

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань протидії злочинам у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: В. Г. Хахановський, Н. Г. Шурухнов, О. Ю. Довженко, В. Б. Вехов, Ю. М. Батурич, В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, В. О. Голубев, М. В. Гуцалюк, Р. А. Калюжний та ін.

Метою статті є розгляд деяких аспектів криміналістичної характеристики кіберзлочинів.

Виклад основного матеріалу. Для науки криміналістики кіберзлочинність є порівняно новою категорією дослідження, а тому потребує достатньо фундаментальних досліджень для формування системи відомостей про вказаний вид злочинів, ознаки особи злочинця, його можливі мотиви, предмет посягання, злочинні способи, обстановку, інші обставини, що мають значення для виявлення, розслідування та розкриття таких діянь криміналістичними прийомами, методами та засобами.

Як зазначає В. Ю. Шепітько, структурну основу цієї системи становлять кримінально-правова та кримінально-процесуальна характеристики: система елементів складу злочину й обставин, що підлягають доказуванню, визначають тією чи іншою мірою структуру кримінологічної та криміналістичної характеристик злочину. Залежно від особливостей того чи іншого виду злочинів структура елементів кримінально-правової характеристики конкретизується включенням відповідних факультативних елементів, наприклад, предмет безпосереднього злочинного посягання, особа потерпілого [2].

Аналізуючи Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [3], розширене визначення кіберз-

лочинності можна сформулювати як сукупність суспільно небезпечних винних діянь у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України.

Для позначення цього виду суспільно небезпечних діянь також застосовують такі терміни, як: «злочинність у віртуальному просторі», «локальні та транснаціональні комп'ютерні злочини», «злочини, що вчиняються за допомогою мережі Internet».

Хахановський В. Г. стверджує, що стосовно кіберзлочинів найбільший інтерес становлять сліди, що вказують на те, як злочинець потрапив і зник з місця події, подолав перешкоди, використав своє службове становище, виконав поставлену злочинну мету, які знання та навички використав, чи спробував приховати сліди своїх дій. Важливі також сліди, що свідчать про характер зв'язку злочинця з предметом злочинного посягання тощо. Спосіб учинення злочину в низці складів є необхідним елементом об'єктивної сторони злочину та входить до його кримінально-правової характеристики, а іноді слугує навіть кваліфікувальною обставиною. Однак у кримінально-правовій характеристиці спосіб учинення злочину подано в загальному вигляді, для неї байдужі конкретні способи проникнення, засоби, що використовують при цьому, джерела їх отримання і т. ін. Якщо ж ці обставини суттєві, застосовують криміналістичну характеристику способу вчинення злочину [4].

Шурухнов Н. Г. структурує способи неправомірного доступу до комп'ютерної системи на такі групи:

- способи безпосереднього доступу;
- способи віддаленого доступу;
- комплексні способи [5, с. 103–110].

Довженко О. Ю., посилаючись на Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність, описує класифікацію з п'яти елементів. Перша група кіберзлочинів містить протиправні діяння, що посягають на конфіденційність, цілісність та недоступність комп'ютерних даних і систем, таких як несанкціонований доступ, незаконне перехоплення, втручання в бази даних і в систему. Другу групу становлять злочини, пов'язані з використанням

комп'ютерів як засобу здійснення протизаконних дій, тобто засобу маніпуляції з інформацією. До них можна віднести комп'ютерне шахрайство та комп'ютерне підроблення. Третя група – кіберзлочини, пов'язані зі змістом даних, що розміщені в комп'ютерних мережах. Найбільш розповсюдженим та найбільш суворо переслідваним з таких злочинів є діяння, пов'язані з дитячою порнографією. Четверту групу злочинів становлять злочини, пов'язані з порушенням авторського права та суміжних прав, при чому встановлення таких правопорушень Конвенцією віднесено до компетенції національних держав. Нарешті, п'ята група, що була запроваджена Додатковим протоколом, складається з актів расизму та ксенофобії, що скоєні за допомогою комп'ютерних мереж [6].

До завдань, що вирішуються фахівцями Департаменту кіберполіції Національної поліції України, описаних Міністром внутрішніх справ на своїй сторінці однієї з соцмереж [7], належить, зокрема, протидія кіберзлочинам.

1. У сфері використання платіжних систем:

- скімінг (шимінг) – незаконне копіювання вмісту треків магнітної смуги (чіпів) банківських карток;
- кеш-трепінг – викрадення готівки з банкомату шляхом встановлення на шатер банкомату спеціальної утримуючої накладки;
- кардінг – незаконні фінансові операції з використанням платіжної картки або її реквізитів, що не ініційовані або не підтвержені її держателем;
- несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків за допомогою систем дистанційного банківського обслуговування.

2. У сфері електронної комерції та господарської діяльності:

- фішинг – виманювання в користувачів інтернету їх логінів та паролів до електронних гаманців, сервісів онлайн-аукціонів, переказування або обміну валюти тощо;
- онлайн-шахрайство – заволодіння коштами громадян через інтернет-аукціони, інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку;

У сфері інтелектуальної власності:

- піратство – незаконне розповсюдження інтелектуальної власності в інтернеті;

- кардшарінг – надання незаконного доступу до перегляду супутникового та кабельного TV.

3. У сфері інформаційної безпеки:

- соціальна інженерія – технологія управління людьми в інтернет-просторі;

- мальваре – створення та розповсюдження вірусів і шкідливого програмного забезпечення;

- протиправний контент – контент, який пропагує екстремізм, тероризм, наркоманію, порнографію, культ жорстокості та насильства;

- рефайлінг – незаконна підміна телефонного трафіку.

Цей перелік свідчить про значний відсоток злочинів, пов'язаних зі зломом вебсайтів.

Існують такі основні методи злому вебсайтів.

SQL-ін'єкція – вставка SQL-запиту в текст, що відправляється через інтерактивні форми. Таким способом можна отримати несанкціонований доступ до бази даних сайту.

Міжсайтове виконання сценаріїв (XSS) – запуск спеціалізованого скрипту на сайті чи окремій сторінці для його подальшої взаємодії з вебсервером зловмисника та подальшого отримання конфіденційних даних користувачів.

Вразливості в ядрі сайту або системі управління контентом (CMS). Знаючи версію програмного забезпечення сайту, зловмисник може знайти уразливості для нього і експлуатувати до цих вразливостей.

Фішинг. За допомогою фішингу зловмисник може дізнатися пароль від панелі адміністрування або FTP-сервера.

Загальний (shared) хостинг. Якщо на такому хостингу неправильно налаштовані права доступу, то є можливість зламати сайт через вразливих «сусідів».

Після вдалого злому перед зловмисником відкриваються великі можливості: вкрасти базу, кошти і ресурси, розпочати заражати комп'ютери відвідувачів шкідливими програмами, розміщувати несанкціоновану рекламу на зламаному сайті, продати доступ до панелі управління, влаштувати фішинг-розсилку і т. ін. Далі розглянемо методи злому детально [8].

Про SQL-ін'єкції можна не говорити, оскільки це вразливість застаріла. Сьогодні трапляється досить рідко, особливо з появою підготовлених запитів і різних фреймворків, які теж стають дуже популярними, але чомусь не всі знають що це таке. Особливо ті програмісти, хто пише тільки на фреймворках. SQL-ін'єкція – це коли через user input прописують шматок SQL шкідливого запиту і вебсайт цей input ніяк не фільтрує. Таким чином зловмисник може просто стерти всю вашу базу даних за допомогою цієї уразливості або злити йому потрібні дані. І перше, що рекомендується робити для захисту, це серйозно фільтрувати user input або використовувати підготовлені запити. Тобто принцип підготовленого запиту полягає в тому, що створюється незмінний запит, в якому просто вставляються значення під час виконання.

Cross-Site Scripting – цей вид атаки працює приблизно так само як і SQL-ін'єкції, але його метою є не база даних, але відвідувачі і користувачі вебсайту. Всі також через якийсь input на сайті, зловмисники намагаються пробити, як правило, шматок javascript коду. Зазвичай таким чином зливають куки, після чого можуть авторизуватися на сайті без пароля і логіна. Особливо небезпечною ця вразливість буває для сайтів комерційних проєктів. Оскільки отримавши доступ до акаунту, зловмисники зможуть робити все, що захочуть. Особливо буде погано, якщо вони отримають доступ до акаунту адміністратора з повним доступом.

Cross-Site Request Forgery. Форма злому, коли абсолютно інший сайт людина підробляє форму, наприклад, пост запиту на сайт жертви і змушує кожного відвідувача перейти за цією формою і часто за допомогою методу clickjacking, тому жертва нічого за фактом взагалі не натискає. Підробляється http запит і на сайті жертви відбувається шкідливий вплив. Наприклад, можна відправити вашому другу листа в Telegram, а ви цього можете навіть не бачити [9].

Cookie Faking. Тут все просто і сесії, і куки зберігаються, а це значить, що їх можна запозичити з комп'ютера жертви. Той же PHP зберігає сесії у себе, а в користувача в куки зберігає мітку PHP ssid, який можна скачати. Але тут важливіше не се-

сії, а кукіси. І якщо їх можна скачати, значить їх можна підставити у свій браузер. А значить можна зайти на потрібний сайт від імені жертви. Зазвичай зливом кукісів займаються віруси, яких користувач навіть не помічає.

Man-In-The-Middle. MITM – це коли хакер перехоплює ваші пакети та змінює їх. Тобто ви зі свого комп'ютера пишете повідомлення, а хакер змінює цей пакет і повідомлення, яке надходить, змінює зміст.

Clickjacking на сайті шахрая він відкриває iFrame з юрл-адресою сайту жертви, вішає його координати миші і дає йому тотальну прозорість. Людина бачить напис натисни на мене. І сам того не розуміючи, клікає на iFrame, який точно стоїть біля нього під мишею. Ну і рухає він його за допомогою javascript.

Brute-Force – це коли зловмисник запускає скрипт перебору паролів до певної email адреси або логіну, щоб дістати доступ до акаунту.

Zero Day – це вразливість першого дня. Це коли після релізу була допущена діра в програмному забезпеченні, за допомогою якої хакер може пробити ваш захист. Взагалі до таких проблем належить не тільки Zero Day, а й взагалі будь-які діри у старому ПО. Щоб захиститися від такої атаки, ви постійно повинні оновлювати своє програмне забезпечення [10].

Backdoor. Найчастіше з цим видом стикаються програмісти під WordPress і всі інші CMS системи або просто користувачі цих сімесок. Вони також стикаються з BlackSeo, але це не можна назвати явною уразливістю або якою-небудь там атакою, тому про BlackSeo ми говорити не будемо. Що ж стосується бекдор, так це просто зашифровані скрипти. Які або окремими файлами, або хвостами знаходяться на вашому сервері і завдяки ним хакер отримує до вашого сервера доступ і, як правило, нерідко експлуатує його як Botnet. Найчастіше бекдор зливають бази, сайти або навіть можуть видалити проекти та просити грошей за нього.

Перед експертами-криміналістами в такому випадку можна ставити такі завдання:

- з'ясувати, як була реалізована атака;
- побудувати сценарій злому;

- відтворити хронологію (таймлайн) атаки;
- виявити та зафіксувати сліди, залишені в результаті атаки;
- запропонувати превентивні заходи щодо запобігання таких атак.

Щодо характеристики особи злочинця та потерпілого, то В. Б. Вехов виділяє такі три групи комп'ютерних злочинців: особи, особливістю яких є стійке сполучення професіоналізму у сфері комп'ютерної техніки та програмування з елементами своєрідного фанатизму та винахідливості; особи, які страждають на новий вид психічних захворювань – інформаційні хвороби (комп'ютерні фобії); професійні комп'ютерні злочинці з яскраво вираженою корисливою метою (за В.Г. Хахановським).

Потерпілими від кіберзлочинів найчастіше є юридичні особи. Це зумовлено тим, що процес комп'ютеризації широко охоплює, насамперед, юридичних осіб (організації, установи), а значно меншою мірою – фізичних осіб.

Виокремлюють три головні групи потерпілих від таких злочинів: власники комп'ютерної системи; клієнти, які користуються їх послугами; інші особи. Слід зазначити, що потерпіла сторона першої групи, як правило, неохоче звертається (якщо робить це взагалі) до правоохоронних органів за фактом учинення злочину, що, зокрема, є одним з головних факторів, який спричиняє високий рівень латентності такого виду злочинів [4].

Висновки. Таким чином, сучасна динаміка інформатизації в усіх сферах суспільних відносин вимагає від України забезпечити ефективний механізм боротьби із кіберзлочинами як однією із серйозних загроз національній безпеці. Однією з умов існування таких механізмів є наявність ґрунтовної криміналістичної характеристики вказаної групи злочинів, що дозволяє виявити та зрозуміти закономірності підготовки, вчинення та приховування цієї групи протиправних діянь.

Список використаних джерел

1. Статистична інформація за 2011–2020 роки. *Генеральна прокуратура*: офіційний вебсайт. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 01.07.2020).
2. Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Ін Юре, 2004. 728 с. URL: <https://buklib.net/books/21972/> (дата звернення: 01.07.2020).

3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: закон України від 05.10.2017. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.07.2020).

4. Хахановський В. Г. Особливості криміналістичної характеристики кіберзлочинів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 1 (1). С. 89–93. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_1\(1\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_1(1)_13) (дата звернення: 06.07.2020).

5. Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации / под ред. Н. Г. Шурухнова. Москва: Щит-М, 1999. 254 с.

6. Довженко О. Ю. Класифікація кіберзлочинів у криміналістиці. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019 (1). URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/7.pdf> (дата звернення: 01.07.2020).

7. Аваков А. Кіберполіція (крок реформі). Дата оновлення: 11.10.2015. URL: <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/916452195111554> (дата звернення: 01.07.2020).

8. Тюрин А. В поисках лазеек: гид по DOM Based XSS. *Хакер*. 2013. № 172. С. 80–85.

9. Seth Fogie, Jeremiah Grossman, Robert Hansen, Anton Rager, Petko D. Petkov. XSS атаки: експлуатація и защита. *XSS Attacks: Cross Site Scripting Exploits and Defense*. Syngress, 2007. 464 p.

10. Stewart, James Michael. *CISSP®: Certified Information Systems Security Professional Study Guide* / Mike Chapple, Darril Gibson. Seventh Edition., Canada: John Wiley & Sons, Inc., 2015. 1023 p.

Haryha M., Verhun L., Kuznetsov O.

SOME ASPECTS OF CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CYBER CRIMES

The article analyzes the dynamics of crimes in the use of computers, systems, computer networks and telecommunications networks for 2019-2020, and focuses on the high "adaptive" ability of this criminal segment as well as the need to improve existing and create new effective mechanisms to combat relevant criminal acts. One of the conditions for the existence of such mechanisms is the presence of thorough forensic characteristics of this group of crimes, which allows identifying and understanding the training, commission and concealment of the group of illegal acts. The research describes the main approaches to determining the mandatory and optional features of the crime in the use of computers, systems and computer networks. The article also provides a brief forensic description of cybercrime in accordance with the generally accepted system, which contains the following elements: the identity of the offender, methods of preparation for the crime; the victim, the subject of the offense; the circumstances of the crime, the

consequences of any changes caused by the crime in the physical material damage reflected in the material situation of the crime. To determine the scope of the investigated illegal actions, a list is given to be solved by specialists of the Cyber Police Department of the National Police of Ukraine. Additionally, the main methods of hacking websites are described, including: SQL injection, Cross-site scripting, Phishing, Shared hosting, Cross-Site Scripting, Cross-Site Request, Forgery Cookie Faking, Man-In-The-Middle, Clickjacking, Brute-Force, Zero Day, Backdoor. An approximate list of tasks that may be assigned to forensic experts in the case of their participation in the investigation of crimes in the use of electronic computers, systems and computer networks.

Key words: *cybercrime, cyber crime actions, crime statistics, computer crimes.*

References

1. Statistical information for 2011–2020, *Office of the Prosecutor General*: official web-site, available at: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (last accessed at: 01.07.2020).
2. Criminalistics (2004) / in Shepitka, V. Yu. (Ed.), Vol. 2, Concern Publishing House “In Jure”, Kyiv, available at: <https://buklib.net/books/21972/> (last accessed at: 01.07.2020).
3. Ukraine (2017), *On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine*: Law of Ukraine dated 05.10.2017: The Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (last accessed at: 10.07.2020).
4. Khahanovskyi, V. G. (2011), "Features of forensic characteristics of cybercrimes", *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, № 1 (1), pp. 89–93, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_1\(1\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_1(1)_13) (last accessed at: 06.07.2020).
5. Investigation of illegal access to computer information (1999) / in Shurukhnova, N.G. (Ed.), Shchit-M, Moscow.
6. Dovzhenko, O. Yu. (2019), "Classification of cybercrimes in criminology", *South Ukrainian Law Journal*, (1), available at: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/7.pdf> (last accessed at: 01.07.2020).
7. Avakov, A. (2015), Cyberpolice (reform step), available at: <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/916452195111554> (last accessed at: 01.07.2020).
8. Tiurin, A. (2013), "In search of loopholes: guide to DOM Based XSS // Hacker", *Magazine*, № 172, pp. 80–85.
9. Fogie, S., Grossman, J., Hansen, R., Rager, A., Petkov, D. (2007), *XSS Attacks: Cross Site Scripting Exploits and Defense*, Syngress.
10. Stewart, J. M. (2015), *CISSP: Certified Information Systems Security Professional Study Guide*, John Wiley & Sons, Inc., Canada.

УДК 343.985

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.100

Хань О. О.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-9912-1547

СИТУАЦІЙНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОБУДОВИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У статті доведено, що побудова програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій має відбуватися відповідно до типових ситуацій, виокремлених у науці на підставі аналізу результатів судово-слідчої практики. Визначено, що для досягнення мети криміналістичного програмування слідчу (розшукову) дію будь-якого виду слід уявити як певну послідовність ситуацій, що змінює одна одну. Різноманітність типових ситуацій, що мають місце під час провадження слідчих (розшукових) дій, викликають необхідність диференційованого підходу до побудови програм їх провадження.

Ключові слова: криміналістичне програмування; слідчі (розшукові) дії; типові слідчі ситуації.

Постановка проблеми. У криміналістичній науці цілком прийнятною вважається теорія ситуаційної зумовленості досудового і судового слідства. Програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій є новим засобом вирішення тактичних завдань слідчим під час кримінального провадження. У зв'язку з цим постає питання дослідження його ситуаційної зумовленості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями ситуаційної зумовленості слідчих (розшукових) дій займалися такі криміналісти, як В. І. Алексейчук, О. Я. Басв, В. Є. Богинський, В. Є. Вікторова, В. П. Водяницький, А. М. Гусаков, С. Ф. Денисюк, Г. Г. Доспулов, Д. Д. Заяць, В. П. Корж, В. С. Максимов, Ю. М. Михайлова, В. В. Негребецький, Є. Є. Подголін, І. В. Попов, Ю. І. Ревтов, О. Б. Соловійов, Л. О. Соя-Серко, В. В. Степанов, А. О. Фелющенко, М. М. Хлинцов та ін. Проте питання ситуаційної зумовленості побудови та реалізації програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій залишається на доктринальному рівні невирішеним.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження ситуаційної зумовленості програмування окремих слідчих (розшукових) дій у криміналістиці.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні одним із найбільш перспективних напрямів у криміналістиці можна вважати ситуаційний підхід до розслідування злочинів, що дозволяє вирішувати як традиційні, так і криміналістичні завдання, які знову виникають, на принципово новій основі. Адже в ході розслідування злочину слідчому доводиться мати справу з певним розмаїттям різних ситуацій, які йому треба адекватно сприймати, правильно оцінювати й грамотно вирішувати. Саме тому постала об'єктивна необхідність формування криміналістичної теорії ситуацій, яка пов'язана з проблемою підвищення ефективності криміналістичних рекомендацій та максимальною їх спрямованістю на практичну слідчу діяльність. У криміналістичній науці поступово позначилася тенденція використання ситуаційного підходу для вирішення найрізноманітніших завдань криміналістичної техніки, тактики і методики [1, с. 6–7].

Із цього приводу Л. Я. Драпкін пише, що ситуаційний підхід пронизує всі розділи криміналістики, а її ситуаційна природа зумовлена груповим та індивідуальним характером багатьох об'єктів дослідження, імовірнісними формами зв'язку та невіднозначними відносинами між ними, що впливають на неоднозначність багатьох висновків і результатів. Наукові методи й схеми дій у криміналістиці пов'язані з узагальненням і типізацією різноманітних об'єктів і ситуацій, у ході дослідження яких обов'язково встановлюються ситуаційні особливості, що притаманні відповідним класифікаційним групам або етапам. Ефективність ситуаційного підходу полягає не лише в тому, що він дозволяє конкретизувати теоретичні та практичні узагальнення, а й у тому, що дає можливість використовувати у слідчій діяльності додаткову інформацію узагальненого (групового) характеру, найбільш адекватну для обрання та адаптації типових рішень, спрямованих на подолання складних ситуацій, що виникають за конкретними кримінальними справами. Концепція ситуаційного підходу дозволяє усунути недостатню конкретність висновків, низьку ефективність наукових теорій, переслідує мету

посилення практичної значущості наукових досліджень. Вона є своєрідною антитезою прагненню до розроблення універсальних, дуже спрощених теоретичних схем [2, с. 12–13].

Історія формування уявлень про криміналістичні ситуації пов'язана з ім'ям А. Гельвіга, який у 1925 р. одним із перших звернув увагу на доцільність урахування ситуації, що складається у процесі розслідування злочинів, під час формування тактичних і методичних рекомендацій криміналістики [3, с. 13–19]. Слід зазначити, що категорія «криміналістична ситуація» з її сучасним змістом (до якого включають слідчу ситуацію, ситуацію окремих слідчих (розшукових) дій, експертну ситуацію, оперативно-розшукову ситуацію, судову ситуацію та кримінальну ситуацію) [4, с. 9], з'явилася не так давно. Її прообразом була слідча ситуація, дослідження якої дало перші поштовхи до становлення теорії криміналістичної ситуації. Перша досліджувалася криміналістами в межах удосконалення методичних рекомендацій; на сьогодні вона є найбільш розробленою в теоретичному плані, хоча процес її становлення супроводжувався довгими науковими дискусіями щодо поняття, змісту, класифікацій, чинників, що впливають на її формування, та можливостей її типізації.

У теперішній час із цього приводу найбільш обґрунтованими вважаються такі положення. У широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує і відбиває все, що впливає і може впливати на розслідування злочину, а, отже, дозволяє вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на слідчу ситуацію [5, с. 196–197]. У свою чергу, як зазначають В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель та Г. К. Авдєєва, практично більш значущим є поняття «слідча ситуація» у вузькому розумінні [6, с. 312] як характеристика інформаційних даних, якими володіє слідство на конкретному етапі розслідування. У цьому вигляді зміст слідчої (розшукової) ситуації є більш конкретним, визначеним і реальним у плані встановлення заходів, необхідних для розкриття та розслідування злочинів [7, с. 197]. Але головне в теоретичному й практичному аспектах полягає в тому, що за кожним конкретним кримінальним провадженням на

цей момент є певна кількість інформації, яка необхідна для успішного розслідування, що й зумовлює різницю системи безпосередніх завдань [8, с. 69–70]. Саме таке розуміння поняття та сутності слідчої (розшукової) ситуації стало основою під час дослідження інших видів криміналістичних ситуацій.

Порівняно недавно вчені звернули увагу на значення ситуацій під час дослідження криміналістичних проблем провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) та судових дій. Щодо судових ситуацій, що безпосередньо впливають на вибір суддею, прокурором, адвокатом-захисником відповідної лінії поведінки та рішень, які вони у цьому процесі ухвалюють, то І. І. Когутич виділяє такі: підсудного (чи одного з кількох) не доставлено зі слідчого ізолятора; не з'явився перекладач; не з'явилися потерпілі, свідки, експерти; коли процес провадять у багатоепізодних справах із великою кількістю підсудних; за участю прокурора і за участю захисника або без участі обох (у справах приватного обвинувачення); за ситуації, коли частина підсудних відмовилися від захисників, а в іншій частині вони залишилися; у справах щодо неповнолітніх підсудних тощо [9, с. 316]. Також урахування ситуацій необхідне як під час призначення експертиз [10, с. 50–54], так і провадження експертного дослідження, у ході якого експерт поетапно відтворює ситуацію утворення слідів злочину; в нього періодично виникає необхідність проаналізувати ситуацію, що виникла на тому чи іншому етапі; на основі її оцінки експерт і ухвалює відповідні процесуальні, тактичні й організаційні рішення [11, с. 141]. Отже, ситуаційний підхід на сьогодні є актуальним напрямом наукових досліджень.

Особливою сферою реалізації ситуаційного підходу є криміналістична тактика. Це не випадково, оскільки ухвалення тактичного рішення, обрання найбільш раціональної системи тактичних прийомів чи тактичних комбінацій залежить перш за все від ситуацій, що виникають у ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій [12, с. 180]. На теперішній час питання ситуаційної зумовленості криміналістичної тактики та її окремих складових у літературі розглядається досить активно, виділяються типові ситуації провадження слідчих (розшукових) дій,

що ще раз підтверджує необхідність розроблення програм дій слідчого під час їх провадження. Все це зумовлює потребу в дослідженні ситуаційної зумовленості програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій, причому як під час їх розроблення, так і під час реалізації слідчим. Адже програми, в яких акумульовані певні криміналістичні знання, спрямовані на застосування у слідчій практиці, яка є ситуаційно зумовленою. Їх розроблення без урахування цієї особливості слідчої діяльності істотно зменшує коефіцієнт корисної дії зазначеного тактичного засобу.

Отже, постановка питання про ситуаційний характер програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій є необхідною умовою їх побудови та реалізації, що можливе завдяки достатній розробленості теорії ситуацій у криміналістиці взагалі та ситуацій окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема. Ще раз нагадаємо, що під ситуацією окремих слідчих (розшукових) дій сьогодні деякі вчені розглядають сукупність умов та обставин, що створюють відповідну обстановку, положення в ході провадження конкретної слідчої (розшукової) дії, які зумовлені характером самої слідчої (розшукової) дії, часом і місцем її проведення, позицією і поведінкою учасників, наявністю доказової інформації, результатами діяльності слідчого, та впливають на тактику цієї слідчої (розшукової) дії [13, с. 7]. Структурно ситуація окремої слідчої (розшукової) дії являє собою єдність елементів: 1) кримінально-процесуального характеру; 2) тактичного характеру; 3) психологічного характеру; 4) інформаційно-логічного характеру; 5) матеріального й організаційно-технічного характеру [13, с. 7–8].

Сформульовані Л. П. Ковтуненко положення стосовно ситуацій окремих слідчих (розшукових) дій знайшли свою інтерпретацію щодо встановлення зв'язків між ситуацією слідчої (розшукової) дії та обранням тактичних прийомів її провадження, постановки запитань, ухвалення тактичних рішень, створення відповідних програм та алгоритмів провадження слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, побудова програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій має відбуватися відповідно до типових

ситуацій, виокремлених у науці на підставі аналізу результатів судово-слідчої практики.

На сьогодні в наукових колах такою, що превалує, є думка не лише про можливість типізації слідчих (розшукових) ситуацій, а й пріоритетність цього завдання для вчених-криміналістів. Як зазначає В. А. Журавель, така тенденція є цілком природною, оскільки наука криміналістика не в змозі сформулювати рекомендації, розраховані на кожну конкретну слідчу ситуацію [14, с. 103]. Однак відома й протилежна думка, що належить Р. С. Белкіну. Вчений вважав, що складний, багатокомпонентний склад слідчої ситуації, значна кількість об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливають на зміст і характер цих компонентів, створюють у своєму сполученні невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, кожна з яких обов'язково відрізняється від інших. Конкретна слідча ситуація завжди індивідуальна, і тому типізація слідчих ситуацій за всією повнотою їх змісту є неможливою [15, с. 95–96].

Слід зазначити, що в наукових колах позиція видатного вченого не була підтримана. Так, Л. Я. Драпкін стверджує, що типізація слідчих ситуацій можлива; її підставами є наявність загальних, групових ознак і їх відносна повторюваність [2, с. 17]. Васильєв О. М. та Яблоков М. П. вважають головним критерієм типізації частоту повторюваності певних ознак [16, с. 139]. Веліканов С. В. таким критерієм бачить репрезентативну множину однорідних конкретних ситуацій [17, с. 12]. Але разом із цим слід сказати, що Р. С. Белкін у цілому, заперечуючи можливість типізації слідчих ситуацій, у той самий час зазначив, що здійснити їх типізацію можливо, але тільки за одним з їх компонентів, а якщо бути ще більш точним – лише за одним з елементів, що створюють цей компонент. Як правило, таким об'єктом типізації обирають один з елементів компонента інформаційного характеру, а саме: наявність інформації щодо події та її учасників [15, с. 95–96]. Цю думку розвинув В. Л. Синчук, зазначивши, що для здійснення типізації за основу необхідно брати вузьке розуміння слідчої ситуації, тобто як положення (обстановку), що характеризує своєрідність певного етапу розслідування і визначається наявністю чи відсутністю значущої для розсліду-

вання інформації. Інакше, для забезпечення типізації з усіх компонентів, що входять до структури слідчої ситуації, доцільно залишити тільки компоненти інформаційного характеру. Навіть така «урізана типізація», заснована на використанні лише джерел інформаційного характеру, має свою практичну спрямованість щодо визначення оптимального напрямку розслідування, обрання найбільш ефективного комплексу слідчих (розшукових) дій, а тому має право на існування [18, с. 181]. При такому підході, на думку інших науковців, поняття слідчої ситуації наповнюється, власне, криміналістичним змістом, оскільки відбиває тактико-криміналістичні передумови досягнення істини у справі без включення положень, що забезпечують організаційну сторону проведення розслідування [19, с. 17].

Отже, в криміналістиці на підставі методу ситуаційного моделювання розроблені підходи до типізації ситуацій окремих слідчих (розшукових) дій. Фактично йдеться про побудову типових інформаційних моделей ситуацій, що найчастіше виникають. На наш погляд, пріоритетним є виділення саме більш конкретизованих, детальних типових ситуацій окремих слідчих (розшукових) дій, адже їх дослідження дасть можливість будувати програми управління поведінкою злочинця під час провадження слідчих (розшукових) дій, корегувати її на користь слідства.

У цілому для досягнення мети криміналістичного програмування слідчу (розшукову) дію будь-якого виду слід уявити як певну послідовність ситуацій, що змінює одна одну. Таким чином, ми отримуємо можливість виділити максимальну кількість тих чи інших типових ситуацій та відповідних алгоритмів їх розв'язання. Подібні розроблення вже існують у літературі. Наприклад, стосовно обшуку пропонуються такі варіанти ситуативних змін. Перш за все обшук може здійснюватись у ситуації присутності або відсутності обшукуваного. Якщо обшукуваний присутній при обшуку, слідчий має запропонувати йому добровільно видати об'єкти, що відшукуються. Після цього можливе виникнення двох різних ситуацій обшуку: при добровільній видачі та при відмові від добровільної видачі. У свою чергу, добровільна видача відшуканих об'єктів свідчить про бажання обшу-

куваного співпрацювати зі слідством, але це не призупиняє подальшого провадження обшуку, оскільки можлива видача лише певної частки предметів пошуку і приховування головних із них.

У разі відмови від добровільної видачі має місце перехід до двох різних за своєю природою блоків ситуацій:

1) блок ситуацій, що відбиває ставлення обшукуваного до здійснюваного обшуку (ситуація активної протидії; ситуація нейтральної поведінки обшукуваного та його відмова від спілкування; ситуація надання допомоги слідчому під час здійснення пошукових дій);

2) блок ситуацій, що відображає передбачуваний спосіб збереження предмета пошуку (ситуація, коли передбачається, що предмет пошуку зберігається без спеціального маскування; ситуація, коли передбачається, що предмет пошуку видозмінено або знищено; ситуація, коли передбачається, що предмет пошуку сховано у спеціальних схованках або інших суб'єктивно недоступних місцях). Кожному блоку ситуацій мають відповідати «свої» системи тактичних прийомів [6, с. 327–328], що входять до структури відповідної програми обшуку.

Різноманітність типових ситуацій, що мають місце під час провадження слідчих (розшукових) дій, зокрема, й обшуку, у свою чергу, викликають необхідність диференційованого підходу до побудови програм їх провадження. Цілком зрозуміло, що різними за своїм характером є, наприклад, ситуація обшуку при активній протидії з боку обшукуваного та ситуація надання допомоги слідчому під час здійснення пошукових дій. Вони ставлять перед слідчим різні тактичні завдання та, як наслідок, потребують застосування різних тактичних засобів управління ними. Саме тому індивідуальними для будь-якої із таких ситуацій мають бути й програми їх провадження, що акумулюють у собі засоби управління ситуаціями у вигляді алгоритмів та рекомендації до застосування останніх.

Висновки. Підсумовуючи викладене, доцільно зазначити, що ситуаційний підхід є одним із найбільш перспективних напрямів у криміналістиці, який дозволяє посилити практичну значущість наукових досліджень. Враховуючи, що програми, в яких акумульовані певні криміналістичні знання, спрямовані на

застосування у слідчій практиці, є ситуаційно зумовленими, ми дійшли висновку про необхідність побудови програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій відповідно до типових ситуацій, виокремлених у науці на підставі аналізу результатів судово-слідчої практики. Для досягнення мети криміналістичного програмування слідчу (розшукову) дію будь-якого виду розглядати як певну послідовність ситуацій, що змінюють одна одну. Самі ж типові ситуації мають бути максимально детальними та конкретними. А реалізація програм слідчих (розшукових) дій у рамках конкретного акту розслідування також повинна відбуватись відповідно до конкретних ситуацій, що виникають.

Список використаних джерел

1. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: монография / под ред. Н. П. Яблокова; Калинингр. ун-т. Калининград, 1997. 248 с.
2. Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1987. 46 с.
3. Гельвиг А. Современная криминалистика. Москва: Право и жизнь, 1925. 100 с.
4. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): учебник. Киев, 1987. 384 с.
5. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія / кол. авт.; за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2010. 400 с.
6. Бахін В. П. Криміналістика: курс лекцій / В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. Ч. 1. 356 с.
7. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
8. Когутич І. І. Поняття судових ситуацій та їх вплив на розгляд кримінальних справ. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична*. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2007. Вип. 44. С. 315–322.
9. Седова Т. А. Следственные ситуации и их значение при проведении экспертизы. *Следственная ситуация*: сб. науч. тр. / отв. ред В. В. Клочков. Москва: Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1985. С. 50–54.

10. Літвінова О. Роль і завдання моделювання у структурі ситуаційного підходу до дослідження об'єктів криміналістики. *Підприємство, господарство і право*. 2004. № 6. С. 141–144.

11. Ковтуненко Л. П. Ситуація як детермінанта проведення слідчих дій. *Проблеми законності: республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005. Вип. 72. С. 180–183.

12. Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість тактики слідчих дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.

13. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право 2008. Вип. 8. С. 102–108.

14. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва: Юрид. лит., 1988. 304 с.

15. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва: Моск. гос. ун-т, 1984. 144 с.

16. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 19 с.

17. Синчук В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2002. Вип. 2 (29). С. 181–185.

18. Понятие и виды следственных ситуаций. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / В. П. Бахин, В. И. Гончаренко, Н. И. Клименко, А. Н. Колесниченко и др.; под ред.: В. К. Лисиченко. Киев: Вища шк., 1988. С. 15–24.

Khan O.

SITUATIONAL CONDITIONALITY OF CONSTRUCTION AND PROGRAMS IMPLEMENTATION OF INDIVIDUAL INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

In forensic science, the theory of situational conditionality of pre-trial and judicial investigation is considered to be quite accepted. Programming the conduct of individual investigative (search) actions is a new means of solving tactical tasks by investigators during criminal proceedings. This raises the question of examining its situational conditionality.

Under the situation of individual investigative (search) actions today, some scientists consider a set of conditions and circumstances that create the relevant situation - the situation during a specific investigative (search) action, which is due to the nature of the investigative (search) action, time and place, position and the

behavior of the participants, the availability of evidence, the results of the investigator, and affect the tactics of this investigative (search) action.

The article concludes that the situational approach is one of the most promising areas in criminology, which allows to strengthen the practical significance of scientific research. Given that the programs, which accumulate certain forensic knowledge aimed at application in investigative practice, are situationally determined, it is necessary to build programs for individual investigative (search) actions in accordance with typical situations identified in science on the basis of judicial analysis - investigative practice. In order to achieve the goal of forensic programming, investigative (search) action of any kind should be considered as a certain sequence of alternating situations. The most typical situations should be detailed and specific as possible. And the implementation of programs of investigative (search) actions within the framework of a specific act of investigation must also take place in accordance with the specific situations that arise.

Key words: forensic programming; investigative (search) actions; typical investigative situations.

References

1. Volchetskaia, T. S. (1997), *Forensic situation*, Kaliningrad University, Kaliningrad.
2. Drapkin, L. Ya. (1987), *Fundamentals of the forensic theory of investigative situations*: avtoref. dys. ...d-ra yuryd.nauk:12.00.09 / All-Union Institute for the Study of Causes and Development crime prevention measures, Moscow.
3. Helvig, A. (1925), *Modern forensics*, Law and life, Moscow.
4. Specialized course in forensic science (for students of universities of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, studying on the basis of secondary specialized legal education) (1987), NI and RIO KShV Ministry of Internal Affairs of the USSR, Kyiv.
5. Problems of securing the efficiency of criminal translation agencies in Ukraine (2010), Pravo, Kharkiv.
6. Bakhin, V. P. (2002), *Crimeanalytics: course of lectures*, Academy SPS of Ukraine, Irpen.
7. Kolesnichenko, A. N. and Konovalova, V. E. (1985), *Forensic characteristics of crimes: textbook*, Law Institute, Kharkiv.
8. Kohutych, I. I. (2007), "The concept of court situations and their impact on criminal cases", *Bulletin of Lviv University*, Legal series, Vol. 44, pp. 315–322.
9. Sedova, T. A. (1985), "Investigative situations and their significance in the examination", *Investigative situation: collection of scientific papers*, pp. 50–54.

10. Litvinova, O. (2004), "The role and tasks of modeling in the structure of the situational approach to the study of criminological objects", *Entrepreneurship, economy and law*, Vol. 6, pp. 141–144.
11. Kovtunenکو, L. P. (2005), "The situation as a determinant of investigative actions", *Problems of legality*, Vol. 72, pp. 180–183.
12. Kovtunenکو, L. P. (2008), *Situational conditionality of investigative tactics*, National Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine, Kharkiv.
13. Zhuravel, V. A. (2008), "Situational approach to the formation of certain forensic methods of crime investigation", *Theory and practice of forensic science and criminology*, Vol. 8, pp. 102–108.
14. Belkin, R. S. (1988), *Forensics: problems, trends, prospects, From theory to practice*, Law literature, Moscow.
15. Vasiliev, A. N. and Yablokov, N. P. (1984), *Subject, system and theoretical foundations of criminology*, Moscow State University, Moscow.
16. Velikanov, S. V. (2002), *Classification of investigative situations in forensic methodology*, National Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine, Kharkiv.
17. Sinchuk, V. (2002), "Typical investigative situations in the methodology of murder investigations", *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 2 (29), pp. 181–185.
18. Bakhin, V. P. (1988), *The concept and types of investigative situations. Soviet criminology. Methods of investigation of certain types of crimes: manual* / Lysychenko, K. (Ed.), Vyshcha shkola, Kyiv, pp. 15–24.

ВІТАЄМО

Шановний Миколо Миколайовичу! Колектив Академії знає Вас як принципову, енергійну людину, яка віддає всі сили, знання та досвід служінню людям. Своєю сумлінністю та наполегливістю у виконанні довірених обов'язків Ви заслуговуєте на глибоку повагу і довіру. Ваші знання, досвід і працездатність завжди допомагали колективу Академії на шляху становлення і розвитку закладу для розбудови кримінально-виконавчої служби.

У цей день бажаю Вам міцного козачього здоров'я, довгих щасливих років життя, родинного затишку і тепла, душевної рівноваги та впевненості в майбутньому.

Зичу Вам невичерпного джерела добра, щирості, наснаги. Нехай здійснюються Ваші мрії та сподівання.

*З повагою
ректор Академії
полковник внутрішньої служби
Олексій ТОГОЧИНСЬКИЙ*

Шановний Миколо Миколайовичу! Ваш професіоналізм та наполеглива праця зробила вагомий внесок у розвиток освіти та розбудови кримінально-виконавчої служби, що робить Ваш трудовий шлях справжнім прикладом для наслідування, а відданість роботі в поєднанні з життєвою мудрістю та особистими якостями забезпечили Вам повагу колег, курсантів та студентів. Це справжній талант – бути професіоналом своєї справи.

Нехай Ваш шлях буде наповненим новими злетами й досягненнями, а людська шана буде подякою Вам за плідну працю та вірне служіння улюбленій справі. Нехай Ваша самовіддана робота завжди дарує Вам радість і задоволення, а Ваш високий професіоналізм і авторитет слугують справі розвитку й зростанню Академії. Ми безмежно цінуємо Вашу людяність, щирість та раді нашої співпраці!

У цей святковий день бажаємо Вам міцного козацького здоров'я, безмежного щастя, родинного благополуччя і добробуту, натхнення та невичерпної енергії у здійсненні всіх Ваших задумів і мрій.

*З повагою
перший проректор Академії
полковник внутрішньої служби
Олександр ОЛІЙНИК*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 3 (11)**

Відповідальний за випуск

Сикал М. М.

Коректор

Сила Л. М.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації в статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 02.12.2020 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 6,63.
Тираж 100 пр. Зам. № 52/20.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.